

Blijven of terugkeren?

Een onderzoek naar de relaties tussen integratie,
transnationalisme en retourintenties van
arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa

Marije Faber

Studentnummer: 352514

Master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Erasmus Universiteit Rotterdam

Augustus 2012

Eerste beoordelaar: Erik Snel

Tweede beoordelaar: Godfried Engbersen

Voorwoord

Er is geen thema actueler dan de nieuwe migrantengroep Midden- en Oost-Europeanen in Nederland. Bijna dagelijks verschijnen er nieuwsberichten over de in de volksmond genoemde 'MOE-landers'. Omdat er weinig bekend is over het retourmigratiegedrag en de wens om terug te keren van deze nieuwe migrantengroep ben ik zeer verheugd een bijdrage te hebben kunnen leveren aan nieuwe kennis op het gebied van retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland.

Met de afronding van mijn masterscriptie sluit ik officieel mijn studietijd af. Het is een goede keuze geweest om na mijn bachelor- en masteropleiding Sociologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen te kiezen voor het volgen van een tweede master in de vorm van Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ik kan concluderen dat deze laatste master mij veel nieuwe kennis en inzichten heeft geleverd, vooral met betrekking tot stedelijke transformatieprocessen (residentiële segregatie, gentrificatie, publieke familiariteit) en stedelijk sociaal beleid. Door mijn masteronderzoek is mijn kennis over arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen aanzienlijk uitgebreid. Ik ben blij dat ik mede door mijn kennis van statistiek, opgedaan tijdens mijn studie Sociologie aan de Radboud Universiteit, een gedegen kwantitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek heb kunnen afleveren.

Zonder de steun en begeleiding van verschillende personen zou mijn masterscriptie niet tot stand zijn gekomen. In de eerste plaats wil ik mijn scriptiebegeleider Erik Snel bedanken voor zijn adviezen en commentaren. Ook Godfried Engbersen bedank ik voor het lezen van mijn scriptie en zijn goede opmerkingen in het laatste stadium van het scriptieproces. Linda Bakker wil ik bedanken voor het kritisch kijken naar mijn statistische analyses. Daarnaast wil ik mijn scriptieseminargenoten bedanken voor hun opmerkingen en adviezen tijdens de scriptieseminars. Ik heb deze seminars altijd als zeer nuttige en gezellige bijeenkomsten beschouwd.

Ten slotte rest mij nog Harmen, mijn familie en mijn vrienden te bedanken voor alle steun tijdens mijn laatste masterjaar en het afstudeerproces. Met twee masters op zak kan ik nu echt beginnen aan mijn carrière als sociologe!

Marije Faber
31 augustus 2012

Abstract

Labour migrants from Central and Eastern Europe (CEE) form a growing migrant population in the Dutch society. This paper examines to what extent integration, both structural and sociocultural, and transnational activities relate to return intentions of labour migrants from CEE-countries living in the Netherlands. Several hypotheses are derived from four conventional migration theories including neoclassical migration theories, the New Economics of Labour Migration (NELM) and classical assimilation theory. Using data of 654 labour migrants from Poland, Bulgaria and Romania, both linear and multinomial logistic regression analyses are executed to explore which directions the relationships have, and which of the two concepts (integration or transnationalism) is the strongest predictor. The results show a strong negative relationship between sociocultural integration and return intentions: the stronger labour migrants are integrated in the Dutch culture, the weaker their wishes to return. Occupational status, one aspect of structural integration, relates negative to return intentions. Sociocultural integration turns out to be the strongest predictor of return intentions of labour migrants from Poland, Bulgaria and Romania in the Netherlands.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	4
Abstract.....	5
Inhoudsopgave.....	6
1 Achtergrond en probleemstelling.....	7
1.1 Centrale probleemstelling.....	8
1.2 Literatuuroverzicht en onderzoeksvragen.....	9
1.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie.....	12
1.4 Opbouw scriptie.....	12
2 Theoretisch kader en hypothesen.....	13
2.1 Structurele integratie.....	13
2.2 Sociaal-culturele integratie.....	15
2.3 Transnationalisme.....	15
2.4 Relatieve sterkte.....	17
2.5 Pijldiagram.....	18
3 Data en operationalisering.....	19
3.1 Data.....	19
3.2 Operationalisering afhankelijke variabele: retourintentie.....	21
3.3 Operationalisering onafhankelijke variabelen.....	23
3.4 Operationalisering achtergrondkenmerken.....	27
4 Analyses en resultaten.....	29
4.1 Analysemethoden.....	29
4.2 Structurele integratie en retourintentie.....	32
4.3 Sociaal-culturele integratie en retourintentie.....	38
4.4 Transnationale activiteiten en retourintentie.....	41
4.5 Relatieve sterkte.....	50
5 Conclusies en aanbevelingen.....	53
5.1 Conclusie.....	53
5.2 Vooruitgang en beperkingen.....	57
5.3 Aanbevelingen.....	58
Literatuurlijst.....	60
Appendix A.....	63
Appendix B.....	64

1

Achtergrond en probleemstelling

Op 1 mei 2004 breidt de Europese Unie (EU) zich aanzienlijk uit: de Midden- en Oost-Europese landen (ook wel “MOE-landen” genoemd) Polen, Tsjechië, Hongarije, Slovenië, Slowakije, Estland, Letland en Litouwen treden toe tot de EU. Op 1 juni 2007 sluiten ook Roemenië en Bulgarije zich aan bij de EU. Burgers van de nieuwe lidstaten hebben vanaf het moment van toetreding vrij toegang tot de West-Europese landen. De toetreding van de MOE-landen heeft dan ook omvangrijke migratiestromen van Oost- naar West-Europa tot gevolg. Om grote stromen van arbeidersmigranten te voorkomen stelt een deel van de West-Europese landen haar arbeidsmarkten niet direct open voor werknemers uit Midden- en Oost-Europa. Nederland hanteert tussen 2004 en 2007 een overgangsregeling voor arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa die in 2004 zijn toetreden tot de EU: zij hebben net als voor de toetreding een tewerkstellingsvergunning (twv) nodig om legaal in Nederland te kunnen werken. Op 1 mei 2007 is deze regeling afgesloten wat betekent dat vanaf dat moment werknemers uit Midden- en Oost-Europa (MOE-landen) zonder belemmering in Nederland kunnen werken. Voor inwoners uit Roemenië en Bulgarije, in 2007 toetreden tot de EU, geldt tot op de dag van vandaag de eis van een twv voor het legaal kunnen werken in Nederland (Weltevrede, Boom, Rezai, Zuidervijk & Engbersen, 2009).

Het openstellen van de grenzen en het opheffen van de eis van een tewerkstellingsvergunning heeft een grote migratiestroom van arbeidsmigranten uit de MOE-landen naar Nederland teweeggebracht. Exacte aantallen zijn echter lastig te noemen omdat niet alle arbeidsmigranten zich registreren in de Gemeentelijke basisadministratie (GBA) en dit ook niet voor tijdelijke arbeidsmigranten (met een verblijf korter dan vier maanden) verplicht is (Van der Heijden, Cruyf en Van Gils, 2011). Engbersen geeft aan dat naar schatting een derde van de arbeidsmigranten zich niet laat registreren in de GBA (*Kamerstukken*, 2011-2012, 32 680, nr. 4.: 35-36). Omdat het UWV gegevens bijhoudt van zijn werknemers kan met behulp van deze gegevens in kaart worden gebracht hoeveel werknemers er uit de MOE-landen in Nederland werkzaam zijn. De meest recente cijfers over de omvang van werkzame arbeidsmigranten uit de MOE-landen zijn uit 2011 en afkomstig van het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS). Begin 2011 waren er volgens het CBS bijna 200.000 arbeidsmigranten uit één van de MOE-landen geregistreerd als inwoner in het GBA en/of als werknemer bij het UWV. Dit aantal is tussen 2006 en 2011 meer dan verdubbeld. Het grootste deel van de arbeidsmigranten is afkomstig uit Polen (CBS, 2011a). Minder recent onderzoek van Van der Heijden, Cruyff en Van Gils (2011) uitgevoerd in 2009 leidt tot een schatting van het totaal aantal migranten uit de MOE-landen in Nederland van 305.000 personen. Dit aantal is tot stand gekomen

door gegevens uit verschillende registratiesystemen aan elkaar te koppelen. De schatting is gebaseerd op twee verschillende aannames wat betreft de gebruikte registratiesystemen. De auteurs wijzen er op dat in het geval dat één of beide aannames onjuist zijn de schatting zeer waarschijnlijk een overschatting betreft.

Door de sterke toestroom van arbeidsmigranten uit de MOE-landen, in de volksmond ook wel MOE-landers genoemd, is er de laatste jaren steeds meer aandacht gegaan naar deze nieuwe migrantengroep vanuit zowel de wetenschap, de politiek als vanuit de maatschappij. Vooral in het afgelopen jaar zijn migranten uit Midden en Oost-Europa veelvuldig in het nieuws geweest. De angst in de samenleving en politiek bestaat dat de migranten de laagopgeleide banen ‘in pikken’ ten koste van werkloze autochtonen. Er zijn dan ook plannen geformuleerd door (demissionair) minister Kamp van Sociale Zaken om de arbeidsmigratie uit Bulgarije en Roemenië aan de banden te leggen (NOS, 2011). Deze plannen stuiten echter op weerstand vanuit voornamelijk de tuindersbranche, die veel arbeiders afkomstig uit de MOE-landen in dienst hebben. Onderzoek laat echter zien dat er in praktijk nauwelijks sprake is van verdringing op de arbeidsmarkt (Heyma, Berkhout, Van der Werff & Hof, 2008; Smid & Van de Belt, 2011). Heyma et al. (2008) stellen dat bij een verdubbeling van het aantal arbeidsmigranten uit de MOE-landen sprake is van 1 op de 1200 banen die door arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa ten nadele van autochtonen worden ingenomen. Er is vrijwel geen sprake van verdringing binnen de land- en tuinbouwsector. Veel Nederlandse werklozen willen niet in de agrarische sector werken, omdat het werk te zwaar zou zijn. De tuinders hebben de migranten uit Bulgarije en Roemenië in dat geval dan ook hard nodig. De beoogde wetgeving van Kamp zou ook op lange termijn schadelijke gevolgen kunnen hebben. Door de vergrijzing zijn arbeiders hard nodig (Smid en Van de Belt, 2011).

Ook bestaat er in de samenleving een steeds sterkere angst voor toenemende problemen van overlast veroorzakende Polen, Roemenen en andere migranten uit de MOE-landen. De PVV speelde in 2011 op deze angst in door een ‘meldpunt Midden en Oost Europeanen’ op te zetten. Op deze website konden burgers ervaren problemen met ‘MOE-landers’ in welke vorm dan ook – overlast, vervuiling, verdringing op de arbeidsmarkt en integratie- en huisvestigingsproblemen (PVV, 2012) – via de website www.meldpuntmiddenenoosteuropaanen.nl melden. Dit meldpunt heeft veel kritiek ontvangen vanuit zowel de politiek als van maatschappelijke organisaties. De publiciteit rondom deze groep (arbeids)migranten heeft ervoor gezorgd dat de term MOE-landers een zeer negatieve bijklank heeft gekregen. In dit onderzoek zal deze term dan ook vermeden worden. In plaats daarvan zal de term arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa dan wel MOE-landen worden gehanteerd.

1.1 Centrale probleemstelling

Er is sinds de komst van de grote groepen arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa veel wetenschappelijk (beleids)onderzoek uitgevoerd naar verscheidene facetten rondom deze nieuwe migrantengroep: migratiemotieven, arbeidsomstandigheden, woon- en leefomstandigheden, mate van integratie, etc. Weinig aandacht is echter besteed aan het retourmigratiegedrag van deze groep. Daarom staan de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in dit onderzoek centraal. Er is voor gekozen om niet het daadwerkelijke retourmigratiegedrag te bestuderen. Voor deze keuze zijn twee redenen aan te dragen. De eerste reden is dat er geen adequate en betrouwbare cijfers beschikbaar zijn van het daadwerkelijke retourmigratiegedrag van arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen (Cassarino, 2004, p. 253; De Haas & Fokkema, 2011, p. 760). De tweede en

voornaamste reden is dat het retourmigratiegedrag niet precies weergeeft of mensen daadwerkelijk wensen terug te keren. Volgens Waldorf (1995, p. 125) kunnen er discrepanties bestaan tussen het daadwerkelijke retourmigratiegedrag en de *retourintenties*. Verscheidene sociale, economische en politieke beperkingen verklaren waarom veel mensen vaak niet migreren of terugkeren naar het herkomstland ook al hebben zij een wens hiertoe, en vice versa. De *retourintenties* van arbeidsmigranten zullen aldus een betere afspiegeling zijn van de daadwerkelijke wensen van deze migrantengroep dan het feitelijke retourmigratiegedrag.

In mijn scriptieonderzoek zal worden onderzocht in hoeverre structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten samenhangen met de *retourintenties* van arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Binnen de literatuur over integratie worden vaak twee dimensies onderscheiden namelijk (1) structurele integratie en (2) sociaal-culturele integratie. Structurele integratie wordt beschouwd als de mate van deelname aan maatschappelijke instituties (Vermeulen & Penninx, 1994). Het gaat dan meestal om de onderwijs- en arbeidspositie van migranten (Dagevos, 2001; Snel, Engbersen & Leerkes, 2004). Onder sociaal-culturele integratie worden over het algemeen de sociale contacten verstaan die migranten met de bredere samenleving onderhouden, als ook de culturele aanpassing aan die samenleving (Vermeulen en Penninx, 1994). In dit onderzoek worden arbeidsparticipatie en beroepsstatus meegenomen als determinanten van structurele integratie. De mate van contact met autochtone Nederlanders, de beheersing van de Nederlandse taal en het tonen van interesse in Nederlands nieuws zijn de operationalisering van sociaal-culturele integratie. Transnationalisme is een tegenwoordig veelgebruikt concept binnen de migratieliteratuur. In dit onderzoek zullen transnationale activiteiten worden opgenomen als operationalisering voor transnationalisme. Transnationale activiteiten zijn activiteiten die migranten vertonen om uiting te geven aan hun betrokkenheid bij het herkomstland en om de banden met het herkomstland te onderhouden. In dit onderzoek zijn de transnationale activiteiten ingevuld met de activiteiten (1) het zenden van geld naar het herkomstland, (2) het contact hebben met familie en vrienden in het herkomstland en (3) het bezoeken van het herkomstland. De centrale probleemstelling van dit onderzoek luidt:

Welke rol spelen structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten bij de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland?

1.2 Literatuuroverzicht en onderzoeksvragen

Binnen het onderzoek naar internationale migratie werd tot voor kort weinig aandacht besteed aan retourmigratie en *retourintenties* van arbeidsmigranten. Een van de redenen hiervoor is dat er weinig goede en betrouwbare data beschikbaar zijn over retourmigratiegedrag van migranten (Constant & Massey, 2002, p. 7). Het CBS bevat gegevens over het aantal arbeidsmigranten in Nederland dat emigreert. De cijfers laten zien dat meer dan helft van de arbeidsmigranten die zich in de periode tussen 2000 en 2002 in Nederland hebben gevestigd in 2007 Nederland weer hebben verlaten. De gemiddelde verblijfsduur is ongeveer drie jaar. Arbeidsmigranten afkomstig uit één van de MOE-landen emigreren opvallend vaak binnen een half jaar. Er dient worden opgemerkt dat retourmigratie in dit onderzoek is opgevat als het vertrekken uit Nederland (emigreren) en niet per se het terug keren naar het land van herkomst (Verschuren, Van Gaalen & Nicolaas, 2011).

Retourmigratie heeft het laatste decennium aan aandacht gewonnen (Cassarino, 2004; Setién, Vicente, Arriola & Segú, 2011). Onderzoek heeft aangetoond dat verschillende determinanten een rol spelen bij de voorspelling van retourmigratiegedrag en/of de retourintenties van migranten. Zo blijkt dat hoe langer migranten in het bestemmingsland verblijven, des te kleiner hun wens is om in de toekomst terug te keren naar het herkomstland. Er wordt aldus een negatieve relatie tussen verblijfsduur en retourintenties gevonden (Constant & Massey, 2002; Güngör & Tansel, 2008; Jensen & Pedersen, 2007; Setién et al., 2011; Waldorf, 1995). Wat betreft het effect van leeftijd zijn de onderzoekers het niet eens. Zorlu, Hartog, Sprangers en Nicolaas (2004) vinden dat naarmate migranten de pensioengerechtigde leeftijd naderen hun wens om terug te keren sterker wordt, onafhankelijk van hoe lang zij als in het bestemmingsland gevestigd zijn. Uit het onderzoek van Ahlburg en Brown (1998) onder Australische migranten afkomstig uit Samoa en Tonga uit blijkt echter dat personen die bijna gepensioneerd zijn of reeds met pensioen zijn geen sterkere retourintentie hebben vergeleken met personen die nog lang niet met pensioen gaan. Ook wat betreft sekseverschillen in retourintenties zijn er verschillende onderzoeksresultaten: Zorlu et al. (2004) vinden dat vrouwen een kleinere vertrek kans hebben dan mannen. Daarentegen vinden Waldorf (1995) en Constant & Massey (2002) geen verschillen tussen mannen en vrouwen in de wens om terug te keren.

Zowel de individuele economische situatie als ook de economische situatie op landniveau blijken bij te dragen aan de verklaring van retourmigratiegedrag en retourintenties van migranten. Hogere salarissen in het bestemmingsland hebben een negatieve invloed op de retourintenties van Turkse studenten (Güngör & Tansel, 2008). Zodra de economische situatie in het herkomstland verbetert en de lonen stijgen, zullen migranten eerder terug keren naar het herkomstland, zo blijkt uit onderzoek van Dustmann (2002) onder migranten in Duitsland. Ook Setién et al. (2011) vinden in hun kwalitatieve onderzoek onder Ecuadorianen in Baskenland, Spanje, dat een gunstige economische situatie en stabiele arbeidsmarkt in Ecuador de retourintentie van deze migrantengroep vergroot. Zowel residentieële tevredenheid als baantevredenheid is van negatieve invloed op retourintenties: meer tevredenheid leidt tot minder sterke retourintenties (Waldorf, 1995). Een gebrek aan verbondenheid aan de arbeidsmarkt in de vorm van werkloosheid of een zeer kleine baan is een sterke predictor voor retourmigratiegedrag, zo blijkt uit het onderzoek van Constant en Massey (2002).

Ook de sociale omgeving speelt een rol bij de verklaring van retourmigratiegedrag en/of retourintenties van migranten. Uit het onderzoek van Haug (2008) blijkt dat de huishoudensgrootte een invloed heeft op de kans om terug te keren naar het herkomstland: hoe groter het huishouden, hoe kleiner de kans op retourmigratie. Koppels hebben de grootste kans om terug te keren naar het herkomstland. Het al dan niet hebben van een (wettelijke) partner blijkt samen te hangen met de wens om terug te keren naar het herkomstland (Waldorf, 1995; Zorlu et al., 2004). Verschuren et al. (2011) tonen aan dat het hebben van een Nederlandse partner de binding met Nederland bevordert en de verblijfsduur significant verlengt. Voor migranten waarvan de partner is overgekomen uit het herkomstland is dit effect minder sterk. Ook de Deense onderzoekers Jensen en Pedersen (2007) vinden dat immigranten met een Deense partner een kleinere kans hebben op retourmigratie. Wanneer migranten minderjarige kinderen hebben verkleint dit hun kans op retourmigratie (Jensen & Pedersen, 2007; Setién et al., 2011; Zorlu et al., 2004).

De Haas en Fokkema (2011) onderzoeken op basis van gegevens van vier Afrikaanse immigrantengroepen in Spanje en Italië in hoeverre structurele (sociaaleconomische) en sociaal-culturele integratie en transnationale banden effecten hebben op de retourintenties. De resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse laten in de eerste plaats een sterke negatieve relatie zien

tussen sociaal-culturele integratie en retourintenties: hoe hoger het niveau van sociaal-culturele integratie, des te kleiner is de kans dat respondenten aangeven terug te willen keren naar het herkomstland. Daarnaast blijkt dat sociale banden met het herkomstland de retourintenties vergroten. Structurele integratie in de vorm van beroepsstatus, werkgelegenheid en het bezitten van een huis in het bestemmingsland blijkt geen invloed te hebben op de retourintenties van Afrikaanse migranten in Spanje en Italië. Ook Constant & Massey (2002) onderzoeken in hoeverre aspecten van economische en sociaal-culturele integratie en de sterkte van de banden met het herkomstland en bestemmingsland een invloed hebben op de kans om terug te keren naar het land van herkomst. Uit de discrete time event history analyse onder gastarbeiders uit Italië, Griekenland, Spanje, voormalig Joegoslavië en Turkije wonend in Duitsland blijkt dat retourintenties voornamelijk samenhangen met sociale en economische banden met het bestemmingsland (Duitsland). Aspecten van menselijk kapitaal (opleidingsniveau, het spreken van de Duitse taal) en sociaaleconomische verdiensten (salarisniveau en beroepsstatus) blijken geen bijdrage te leveren aan de verklaring retourmigratiegedrag.

In navolging van de onderzoeken van Constant en Massey (2002) en De Haas en Fokkema (2011) wordt in dit onderzoek de relatie tussen enerzijds integratie, zowel structureel als sociaal-cultureel, en sociale (transnationale) banden in de vorm van transnationale activiteiten en anderzijds de retourintenties bestudeerd. In de eerste plaats zal worden onderzocht in hoeverre er relaties bestaan tussen structurele integratie, sociaal-culturele integratie, transnationale activiteiten aan de ene kant en retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland aan de andere kant. Vanuit verschillende (conflicterende) migratietheorieën zullen verwachtingen worden geformuleerd over de richting van de verbanden. De eerste onderzoeksvraag luidt als volgt:

In hoeverre bestaan er verbanden tussen enerzijds structurele en sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten en anderzijds retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland en in welke richting lopen deze verbanden?

In de tweede plaats zal worden onderzocht óf integratie, structureel dan wel sociaal-cultureel, óf transnationalisme een sterkere invloed heeft op de retourintenties van arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Zowel de Haas en Fokkema (2011) als Constant en Massey (2002) verwachten dat integratie een sterke voorspeller is van retourintenties, naast sociale en economische banden met het herkomstland en bestemmingsland. Over de relatieve sterktes van de verbanden doen zij echter geen uitspraken. Uit beide onderzoeken blijkt echter dat slechts een deel van de integratiepredictoren een bijdrage leveren aan de verklaring van retourintenties. De resultaten ten aanzien van sociale en economische banden met het herkomstland zijn echter ook niet sterk overtuigend. Interessant is om te onderzoeken welke van de determinanten de grootste invloed heeft op de retourintenties. Zijn het juist de aspecten van integratie (verbondenheid met het bestemmingsland) die sterke verbanden hebben met de retourintenties van arbeidsmigranten? Of zijn de transnationale activiteiten (verbondenheid met het herkomstland) de sterkste predictoren van retourintenties? In dit onderzoek zullen verwachtingen worden geformuleerd over de relatieve sterktes van de verbanden van structurele en sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. De tweede onderzoeksvraag luidt:

Welke van de twee concepten te weten (1) structurele en sociaal-culturele integratie of (2) transnationale activiteiten is de belangrijkste predictor van retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland?

1.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Sinds de komst van grote groepen arbeidsmigranten uit de MOE-landen is er al veel wetenschappelijk (beleids)onderzoek uitgevoerd naar allerlei aspecten rondom de nieuwe groep: migratiemotieven, arbeidsomstandigheden, woon- en leefomstandigheden, mate van integratie, etc. Echter, een onderbelicht thema in zowel het wetenschappelijke onderzoek als het beleidsonderzoek is de retourmigratie en retourintenties van deze nieuwe migrantengroep. Dit is enigszins verbazingwekkend aangezien in de politiek de verwachting heerst dat de arbeidsmigranten uit de MOE-landen slechts tijdelijk in Nederland zullen verblijven en op relatief korte termijn zullen terugkeren naar het land van herkomst. In de jaren zestig en zeventig bestond er vanuit de politiek dezelfde verwachting over de groep Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten. Men was ervan overtuigd dat deze gastarbeiders – het woord zegt het eigenlijk al – zouden terugkeren naar het land van herkomst wanneer het arbeidsaanbod in Nederland weer af zou nemen. In de jaren tachtig bleek echter dat een groot deel van de Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten hun gezinnen lieten overkomen en van plan waren zich voorgoed in Nederland te vestigen. Het is daarom van belang om in een vroeg stadium inzicht te krijgen in de retourintenties van arbeidsmigranten uit de MOE-landen, zodat geanticipeerd kan worden op de eventuele wens van arbeidsmigranten om voorgoed in Nederland te blijven wonen. Tevens levert onderzoek naar de retourintenties van arbeidsmigranten nieuwe (wetenschappelijke) kennis op over de toekomstige omvang en compositie van deze groep in zowel het herkomst- als bestemmingsland (Nederland) (Waldorf & Esparza, 1991).

1.4 Opbouw scriptie

In deze scriptie zal het in de sociologie vaak gehanteerde APTO-schema doorlopen worden, waarin de 'A' staat voor Achtergrond, de 'P' staat voor Probleemstelling, de 'T' staat voor Theorie en de 'O' staat voor Onderzoek. In dit eerste hoofdstuk is het onderwerp geïntroduceerd en de algemene probleemstelling gepresenteerd. Vervolgens is er een beknopt overzicht gegeven van eerdere resultaten op dit onderzoeksgebied en zijn de specifieke onderzoeksvragen beschreven. In hoofdstuk 2 zal vanuit verschillende theoretische aanlegroutes een aantal hypothesen worden afgeleid. In hoofdstuk 3 zal uitgebreid worden beschreven welke data zijn gebruikt en hoe de variabelen van dit onderzoek zijn geoperationaliseerd. In hoofdstuk 4 worden de bevindingen van dit onderzoek beschreven. Alvorens met behulp van overzichtelijke tabellen de resultaten van de analyses te beschrijven zal er kort worden stilgestaan bij de methodiek en analysemethoden die in dit onderzoek zijn gehanteerd. Hoofdstuk 5 is enerzijds een terugblik op het onderzoek, anderzijds een vooruitblik op nieuwe onderzoeksmogelijkheden binnen het onderzoeksterrein. Er zal in hoofdstuk 5 geprobeerd worden een antwoord te geven op de in hoofdstuk 1 geformuleerde onderzoeksvragen met behulp van de kennis die is vergaard. Er zal tevens met een kritische blik naar dit onderzoek gekeken worden. Ten slotte zullen in hoofdstuk 5 aanbevelingen voor mogelijk vervolgonderzoek worden gedaan.

2

Theoretisch kader en hypothesen

In dit hoofdstuk worden op basis van verschillende theorieën uit de sociale en sociaaleconomische wetenschappen verscheidene hypothesen afgeleid over aspecten die mogelijk verband houden met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. In de eerste paragraaf worden vanuit twee conflicterende theorieën, de neoklassieke migratietheorie en de theorie van de New Economics of Labour Migration (NELM), twee conflicterende hypothesen afgeleid over de samenhang tussen structurele integratie en retourintenties van arbeidsmigranten in Nederland afkomstig uit Midden- en Oost-Europa. De tweede paragraaf behandelt de hypothese over de sociaal-culturele integratie van arbeidsmigranten en het verband met de retourintenties van de arbeidsmigranten in Nederland uit de MOE-landen. De klassieke assimilatietheorie wordt gebruikt om de hypothese theoretisch te ondersteunen. In de derde paragraaf van dit hoofdstuk zal uitgebreid worden beschreven wat er wordt verstaan onder transnationalisme. Een hypothese over de samenhang tussen transnationale activiteiten, de operationalisering van transnationalisme, en retourintenties zal worden geformuleerd. In de vierde paragraaf wordt de relatieve-sterkte hypothese afgeleid uit eerdere onderzoeksresultaten. Ten slotte wordt in de vijfde en laatste paragraaf het pijldiagram gepresenteerd dat een overzicht geeft van de in de voorgaande paragrafen opgestelde hypothesen.

2.1 Structurele integratie

Vanuit de *neoklassieke migratietheorie* kan een hypothese worden afgeleid over het verband tussen enerzijds structurele integratie en anderzijds retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit de Midden- en Oost-Europa. De neoklassieke migratietheorie gaat uit van migratie als een individuele kosten-baten beslissing (Castles & Miller, 2003, p. 22). Individuen beschouwen migreren als een investering in menselijk kapitaal (vaardigheden en kennis (Schultz, 1961)). De voorspelling is dat migranten naar plaatsen gaan waar de opbrengsten zowel op het gebied van economisch als menselijk kapitaal het hoogst zijn. De verwachting is dat hoe langer migranten in een land verblijven, des te sterker zij integreren, hoe lastiger het voor hen is om terug te keren naar het herkomstland en hoe groter aldus de kans is dat de migranten zich voorgoed vestigen in het bestemmingsland (De Haas & Fokkema, 2011, p. 756). Retourmigratie kan volgens deze theorie worden opgevat als uitkomst van een mislukte migratie-ervaring. Immers, wanneer arbeidsmigranten de kosten van migratie verkeerd

hebben ingeschat en er niet in geslaagd zijn hun menselijk kapitaal uit te breiden zullen zij terugkeren naar het herkomstland (Cassarino, 2004, p. 255). De verwachting is dat migranten die slagen in het bereiken van veel economisch en menselijk kapitaal ('winners') zich voorgoed zullen vestigen en migranten die hierin niet slagen ('losers') zullen terugkeren naar het land van herkomst (De Haas & Fokkema, 2011, p. 757).

In dit onderzoek zal structurele integratie worden geoperationaliseerd met de arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus. Arbeidsmigranten met een sterke arbeidsmarktparticipatie (met andere woorden arbeidsmigranten die werken in dienst van een bedrijf of uitzendbureau of werken als zelfstandige) en met een hoge beroepsstatus zijn sterk geïntegreerd in Nederland. Zij zijn er in geslaagd hun economisch (en menselijk) kapitaal zoveel mogelijk uit te breiden en hebben daarom volgens de neoklassieke migratie theorie een kleine kans om terug te keren naar het herkomstland. De eerste hypothese luidt:

Naarmate de arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn, zijn de retourintenties geringer (neoklassieke migratie-hypothese).

Waar de neoklassieke migratie theorie verwacht dat migranten zullen terug keren naar het herkomstland vanwege een mislukte migratie-ervaring verwacht de theorie van de *New Economics of Labour Migration (NELM)* het tegenovergestelde. Het centrale idee van de NELM is dat migratie een ingecalculerde strategie is van huishoudens om inkomensrisico's te spreiden gerelateerd aan 'the absence of an efficient insurance market in home countries' (Cassarino, 2004, p. 255). Huishoudens zenden hun beste man/vrouw uit naar een ander land om een hoog inkomen en menselijk kapitaal te vergaren. De opbrengsten worden direct naar het herkomstland gestuurd (remittances). Vanuit het perspectief van de NELM is het voor migranten belangrijk om hun integratie in het bestemmingsland te optimaliseren, aangezien het hun inkomen zal doen toenemen en dit inkomensrisico's zal laten afnemen. Individuen migreren aldus naar een ander land voor het bereiken van een betere situatie in het herkomstland. Arbeidsmigranten zullen terugkeren naar het herkomstland zodra ze er in geslaagd zijn voldoende economisch en menselijk kapitaal te vergaren om hun investeringen te doen in het herkomstland. Retourmigratie wordt, in tegenstelling tot de neoklassieke migratietheorie, beschouwd als een maat van succes, terwijl permanente vestiging in het bestemmingsland een maat voor mislukte migratie is (De Haas & Fokkema, 2011, p. 759).

Volgens de NELM hebben sterk structureel geïntegreerde personen, in dit onderzoek personen met een sterke arbeidsmarktparticipatie en een hoge beroepsstatus, een sterkere wens om terug te keren naar het herkomstland, aangezien zij voldoende economische middelen hebben vergaard om een zeker bestaan te hebben in het herkomstland. De tweede hypothese, die lijnrecht tegenover de neoklassieke migratie-hypothese staat, luidt:

Naarmate de arbeidsmarktparticipatie en de beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn, zijn de retourintenties sterker (NELM-hypothese).

2.2 Sociaal-culturele integratie

Vanuit de klassieke assimilatietheorie kan een hypothese worden afgeleid over het verband tussen sociaal-culturele integratie enerzijds en retourintenties anderzijds van arbeidsmigranten uit de MOE-landen in Nederland. De Amerikaanse socioloog Park werd geïnspireerd door de grote migratiegolven in de Verenigde Staten (1880-1920) en noemde als een van de eersten het concept *assimilatie*. Park beschreef assimilatie als ‘een proces van wederzijds doordringen en vermenging waarin personen en groepen de herinneringen, sentimenten en attitudes verwerven van andere groepen of personen, en door hun ervaring en geschiedenis te delen met hen worden geïncorporeerd in een gemeenschappelijk cultureel leven’ (Huijnk, Gijsberts & Dagevos, 2010, p. 299). De klassieke assimilatietheorie stelt aldus dat etnische minderheidsgroepen, naarmate zij langer in een land verblijven, steeds meer de dominante cultuur gaan delen en overnemen en minder herkenbaar zijn als een aparte etnische groep (Huijnk et al., 2010; Zhou, 1997). De oriëntatie van etnische minderheden richt zich steeds sterker op de cultuur van het bestemmingsland en minder op de cultuur van het herkomstland. De toenemende assimilatie in het ontvangende land gaat volgens de theorie gepaard met afnemende banden met het herkomstland (De Haas & Fokkema, 2011).

Vanuit de klassieke assimilatietheorie kan worden beargumenteerd dat naarmate migranten, over het algemeen etnische minderheden in het bestemmingsland, sterker geassimileerd zijn in het bestemmingsland, de kans op terug te keren naar het herkomstland afneemt (Waldorf & Esperanza, 1991; Waldorf, 1994). De mate van assimilatie kan worden geoperationaliseerd met de sociaal-culturele integratie van migranten. De basisassumptie is dat migranten die sterk sociaal-cultureel geïntegreerd zijn ook sterk geassimileerd zijn in het bestemmingsland. In dit onderzoek zal een schaal van sociaal-culturele integratie opgenomen worden gebaseerd op drie kenmerken te weten (1) de mate van contact met Nederlanders en (2) de beheersing van de Nederlandse taal en (3) de interesse in Nederlands nieuws. De verwachting is dat arbeidsmigranten die sterk sociaal-cultureel geïntegreerd zijn minder sterk de wens hebben terug te willen keren naar het land van herkomst. De derde hypothese luidt:

Naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland sterker sociaal-cultureel geïntegreerd zijn, zijn de retourintenties geringer (assimilatie-hypothese).

2.3 Transnationalisme

Transnationalisme is binnen de sociale wetenschappen een populair concept (Carling, 2007; Engbersen, Snel, Leerkes, Van San & Entzinger, 2003). Schiller, Basch en Szanton Blanc kunnen worden beschouwd als de grondleggers van het concept transnationalisme. Begin jaren negentig waren zij één van de eersten die spraken over transnationale banden en praktijken van immigranten (Carling, 2007, p. 10). Volgens Levitt & Nyberg-Sørensen (2004) is er vanaf die tijd sprake van een ‘transnational turn’ in migratiestudies. Sinds de jaren negentig is er een enorme toename zichtbaar in het aantal studies dat transnationalisme, in een brede of smalle vorm, als onderwerp heeft (Carling, 2007, p. 12).

Binnen de sociale wetenschappen wordt vaak onderzoek gedaan binnen landsgrenzen, of tussen verschillende naties. De belangrijkste assumptie hierbij is dat gemeenschappen zich binnen landen ophouden. Deze assumptie is echter onjuist. Vele sociale instituties, waarvan veronderstelt wordt dat deze begrensd en gebonden zijn aan één plek, hebben een sterk transnationaal karakter en

negeren de landsgrenzen totaal (denk aan het katholicisme, vakbewegingen, politiek progressivisme, etc.). De wereld bestaat uit verschillende sets van dynamisch overlappende en met elkaar interacterende sociale velden die schijnbaar begrensde structuren, actoren en processen vormen (Khagram & Levitt, 2004, p. 5). Het uitgangspunt van studies naar transnationalisme is een wereld zonder grenzen (Khagram & Levitt, 2004).

Een onderdeel van de studies naar transnationalisme is het onderzoek naar *transnationale activiteiten* van migranten. Door toenemende globalisering is het karakter van internationale migratie sterk veranderd. Waarbij voorheen de gedachte was dat immigranten zich vestigen in het herkomstland heeft nu het idee van migranten die sterke banden met het herkomstland onderhouden zich geworteld in de wetenschappelijke migratieliteratuur. Schiller, Basch en Szaton Blanc omschrijven begin jaren negentig transnationalisme als 'the processes by which immigrants forge and sustain multi-stranded social relations that link together their societies of origin and settlement' (Basch, Schiller & Szaton Blanc, 2008, p. 263). Transmigranten zijn 'immigrants who develop and maintain multiple relationships – familial, economic, social, organizational, religious and political – that span borders' (Basch et al., 2008, p. 263). Immigranten leven een dubbelleven: ze spreken twee talen, hebben een thuis in twee landen en vullen het leven met continu en regelmatig contacten over de landsgrenzen heen (Portes, Guarnizo & Landolt, 1999, p. 217). Er is sprake van zowel betrokkenheid van migranten bij het vestigingsland als bij het herkomstland. Deze betrokkenheid bij het herkomstland kan de vorm aannemen van verschillende transnationale activiteiten van migranten, die volgens Portes et al. (1999, p. 219) worden uitgevoerd door 'regular and sustained social contacts over time across national borders'. Carling (2007, p. 18) onderscheidt vier verschillende 'transnational practices': (1) 'material transfers', (2) 'information transfers', (3) 'practices related to spatial mobility', en (4) 'investment related practices'. In mijn scriptie zal ik materiele overdrachten in de vorm van remittances (geldzendingen van migranten) naar het herkomstland, overdracht van informatie in de vorm van contact met familie, vrienden en kennissen in het herkomstland en activiteiten met betrekking tot mobiliteit in de vorm van bezoekfrequentie van het herkomstland gebruiken als determinanten van transnationale activiteiten.

In dit onderzoek is de verwachting dat arbeidsmigranten die veel transnationale activiteiten vertonen een sterkere intentie hebben om terug te keren naar het land van herkomst. Vanuit de neoklassieke migratietheorie en de klassieke assimilatietheorie kan worden afgeleid dat een beperkte (of zelfs mislukte) structurele en sociaal-culturele integratie er voor zorgt dat arbeidsmigranten sterke banden blijven onderhouden met het herkomstland en een sterke retourintentie hebben. Ook kan vanuit de NELM worden beargumenteerd dat sterke transnationale activiteiten samenhangen met een sterke wil om terug te keren. Immers, het doel van migratie is volgens NELM voldoende menselijk kapitaal vergaren om te kunnen voorzien in het bestaan in het herkomstland. Hiervoor zenden arbeidsmigranten tijdens hun verblijf in het bestemmingsland geld naar familie in het herkomstland en hebben regelmatig contact met het thuisfront. Daarnaast bereiden arbeidsmigranten hun terugkomst voor door regelmatig visites te brengen aan het land van herkomst, regelmatig contact te hebben met familie en vrienden in het herkomstland maar ook door geld te sturen aan familie die op hun beurt investeringen kunnen doen die tevens gunstig uitpakken voor de arbeidsmigrant zodra hij of zij is teruggekeerd (Cassarino, 2004). De vierde hypothese luidt:

Naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland meer transnationale activiteiten vertonen in de vorm van (1) het zenden van geld, (2) het contact onderhouden met relaties in het herkomstland en (3) het bezoeken van het herkomstland, zijn de retourintenties sterker (transnationalisme-hypothese).

2.4 Relatieve sterkte

Verschillende onderzoekers hebben de invloed van structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale banden op retournigratie en/of retourintenties onderzocht. Zowel de Haas en Fokkema (2011) als Constant en Massey (2002) verwachten dat integratie een sterke voorspeller is van retourintenties, naast sociale en economische banden met het herkomstland en bestemmingsland. Uit beide onderzoeken blijkt echter dat slechts een deel van de integratiepredictoren een bijdrage leveren aan de verklaring van retourintenties. Ook de resultaten ten aanzien van de invloed van sociale en economische banden met het herkomstland zijn niet overtuigend. Waldorf en Esparza (1991) beschouwen in hun onderzoek retournigratie als een uitkomst van twee gedragskrachten: assimilatie in het bestemmingsland en verbondenheid met het herkomstland. Ze ontwerpen een conceptueel raamwerk waarin zowel assimilatie in het herkomstland als verbondenheid met het herkomstland worden opgenomen. Omdat beide concepten in sterkte variëren over tijd wordt de verblijfsduur voorafgaand aan retournigratie ook meegenomen. Uit het onderzoek onder migranten uit Italië, Spanje, Turkije en Joegoslavië in West-Duitsland blijkt dat de kans om terug te keren, rekening houdend met assimilatie in het bestemmingsland en verbondenheid met het herkomstland, naarmate de tijd verstrijkt eerst afneemt, vervolgens weer toeneemt en ten slotte weer afneemt wanneer migranten langer dan twee jaar in het bestemmingsland verblijven.

Bovenstaande onderzoekers doen geen uitspraken over de relatieve sterkte van de determinanten integratie en transnationale banden. In dit onderzoek zal wel specifiek een verwachting worden geformuleerd over de relatieve kracht van de predictoren. De verwachting is dat aspecten van integratie sterkere voorspellers zijn van retourintenties dan aspecten van transnationalisme. Zowel de neoklassieke migratietheorie als de NELM voorspelt dat arbeidsmigranten terug zullen keren naar het herkomstland wanneer een bepaalde situatie is bereikt. In het geval van de neoklassieke migratietheorie is dit de situatie wanneer migranten er niet in geslaagd zijn het economisch en menselijk kapitaal zodanig uit te breiden om zich voorgoed te kunnen vestigen. Voor de NELM is dit het moment waarop arbeidsmigranten er in geslaagd zijn voldoende economisch en menselijk kapitaal te vergaren om hun investeringen in het herkomstland te kunnen. Vele onderzoeken gaan uit van de assumptie dat assimilatie een tegenhanger is van transnationalisme: hoe sterker geïntegreerd in het bestemmingsland, hoe zwakker de banden met het herkomstland. De laatste jaren wordt dit idee door steeds meer onderzoekers bestreden (Portes et al., 1999; Snel et al., 2004). Transnationale banden zouden niet langer een vervanging zijn van integratie, maar een aanvulling, omdat door technologische ontwikkelingen het steeds eenvoudiger wordt om banden met het herkomstland te onderhouden (Portes, Haller & Guarnizo, 2002). Uit het onderzoek van Engbersen, Iliès, Leerkes, Snel en Van der Meij (2011) blijkt dan ook dat arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije die zich voorgoed in Nederland hebben gevestigd nog steeds veel transnationale activiteiten vertonen. Aangezien vestigingsmigratie goed samen kan gaan met het vertonen van transnationale activiteiten is de verwachting dat de kenmerken van integratie sterkere voorspellers zijn van retournigratie dan het vertonen van transnationale activiteiten. De laatste hypothese van dit onderzoek luidt als volgt:

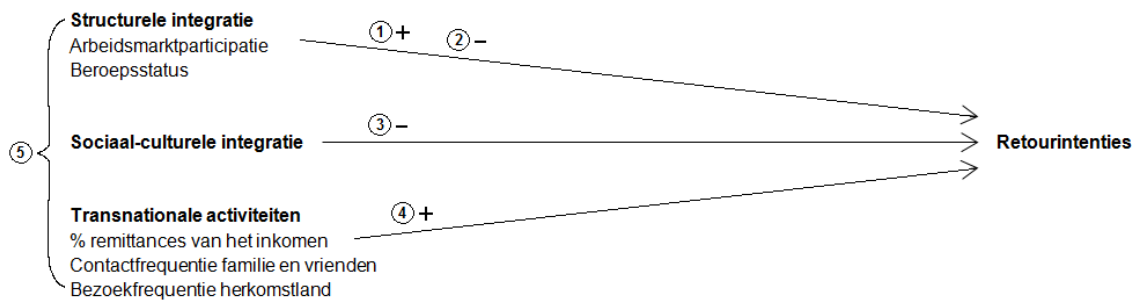
Structurele integratie in de vorm van (1) arbeidsmarktparticipatie en (2) beroepsstatus en sociaal-culturele integratie zijn relatief sterkere predictoren van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië dan transnationale activiteiten in de vorm van (1) het zenden van geld, (2) het contact onderhouden met relaties in het herkomstland en (3) het bezoeken van het herkomstland.

2.5 Pijldiagram

In figuur 2.1 is een pijldiagram weergegeven waarin hypothesen zoals gepresenteerd in dit hoofdstuk schematisch zijn weergegeven. De cijfers staan voor de verschillende stappen die worden genomen in dit onderzoek. De plussen en minnen corresponderen met de verwachte richtingen van de verbanden. De eerste en tweede stap in dit onderzoek vormen het onderzoek naar het positieve dan wel negatieve verband tussen structurele integratie en retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. In de derde stap wordt onderzocht in hoeverre er een negatief verband bestaat tussen sociaal-culturele integratie en retourintenties. De vierde stap is het onderzoek naar relaties drie verschillende transnationale activiteiten enerzijds en de wens om terug te keren van arbeidsmigranten anderzijds. Ten slotte wordt in de vijfde stap onderzocht welke van de drie concepten relatief gezien het sterkst verband houdt met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland.

Figuur 2.1

Schematisch overzicht hypothesen

3

Data en operationalisering

In dit onderzoek worden gegevens over Polen, Roemenen en Bulgaren afkomstig uit een dataset van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam gebruikt om de hypothesen geformuleerd in het voorgaande hoofdstuk aan een toetsing te onderwerpen. In dit hoofdstuk zal in de eerste plaats achtergrondinformatie worden gegeven over de gebruikte dataset. Er zal worden beschreven hoe de data zijn verzameld, hoe de steekproef is getrokken en of er sprake is van representatieve data. In het tweede deel van dit hoofdstuk zal worden beschreven hoe de concepten uit dit onderzoek zijn geoperationaliseerd. Er wordt zo exact mogelijk beschreven hoe de variabelen zijn geconstrueerd. In twee tabellen worden de beschrijvende statistieken van de variabelen gebruikt in dit onderzoek gepresenteerd.

3.1 Data

Inleiding

In dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van een dataset met gegevens over 654 Polen, Roemenen en Bulgaren, verzameld door de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het doel van de survey was inzicht krijgen in de arbeidspositie, sociale leefsituatie en het migratiepatroon van migranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije in Nederland (Engbersen et al., 2011). De dataset bevat onder andere gegevens over de beroepsstatus, arbeidsomstandigheden, woonomstandigheden, taalbeheersing, contactfrequentie, transnationale banden en activiteiten en toekomstperspectieven.

Dataverzameling

De data zijn verzameld tussen november 2009 en februari 2011. Met de respondenten zijn gestructureerde face-to-face interviews gehouden. Bij de dataverzameling is gebruik gemaakt van een enquête bestaande uit 213 gesloten en semi-gesloten vragen. De interviewers waren Poolse, Roemeense en Bulgaarse studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam, die voorafgaand aan de interviews zorgvuldig zijn geïnstrueerd. De interviews zijn afgenomen in de moedertaal en duurden tussen de één en twee uur (Engbersen et al., 2011).

Er zijn in totaal in 10 gemeenten interviews gehouden. Deze gemeenten bevinden zich hoofdzakelijk in Zuid-Holland, enkele gemeenten liggen in Midden- en West-Brabant. In deze delen van het land wonen en werken naar alle waarschijnlijkheid de meeste migranten uit Midden- en Oost-Europa. Er zijn zowel interviews gehouden in grote steden (Rotterdam en Den Haag), in middelgrote steden (Breda en Dordrecht) als op het platteland (Zundert, Westland). Deze kleinere gemeenten zijn gebieden waar veel land- en tuinbouwbedrijven gevestigd zijn. In deze sector zijn veel arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa werkzaam. In tabel 3.1 is de verdeling van het aantal respondenten per gemeente weergegeven.

Tabel 3.1

Aantal interviews per gemeente

Gemeente	Aantal interviews
Rotterdam	155
Zundert	30
Breda	30
Moerdijk	30
Den Haag	129
Westland	90
Dordrecht	90
Oostland	50
Hillegom	25
Katwijk	25
Totaal	654

Bron: Engbersen et al. (2011)

Steekproeftrekking

De respondenten zijn geselecteerd door middel van *snowball sampling*. Via verschillende wegen zijn respondenten vergaard. In de eerste plaats via de respondenten zelf. Aan het eind van elk interview is gevraagd of de respondent landgenoten kende die benaderd konden worden voor een interview. Daarnaast is gebruik gemaakt van de persoonlijke netwerken van de interviewers. Verder zijn respondenten geselecteerd in verschillende publieke en semipublieke ruimten zoals winkels (in het bijzonder in Poolse buurtsupermarkten), 'Polenhotels', campings, wijken waar veel mensen afkomstig uit één van de MOE-landen wonen, kerken, werkplekken, etc. Er is tevens gebruik gemaakt van fora of het internet en sociale netwerkwebsites zoals Facebook. Ook hebben de interviewers mensen op straat aangesproken die spraken in hun moedertaal.

Representativiteit

Het is lastig uitspraken te doen over de representativiteit van de dataset omdat immers onbekend is hoe groot de totale populatie Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland is. Bij het selecteren van de respondenten is echter nadrukkelijk nagestreefd een heterogene onderzoekspopulatie te krijgen. Volgens Engbersen et al. (2011) is het daarom mogelijk om generaliseerbare uitspraken te doen bij het toetsen van verwachtingen. Desalniettemin moet in acht worden genomen dat de steekproef niet representatief is voor de populatie en dat de uitspraken mogelijkwjs niet in het geheel overeenstemmen met de werkelijkheid.

3.2 Operationalisering afhankelijke variabele: retourintentie

In dit onderzoek zal worden nagegaan in hoeverre aspecten van structurele en sociaal-culturele integratie en transnationalisme verband houden met de retourintentie van arbeidsmigranten uit de MOE-landen. De retourintentie is aldus in dit onderzoek de afhankelijke variabele. Aan de respondenten is gevraagd naar de verblijfsintenties en de mogelijke wens om terug te keren naar het herkomstland. Ongeveer 19 procent wil voorgoed in Nederland blijven wonen. Bijna 28 procent van de respondenten weet nog niet hoe lang zij nog van plan zijn in Nederland te blijven. Van de respondenten die niet van plan zijn definitief in Nederland te blijven wil iets meer dan de helft terug naar het herkomstland (55 procent).

Op basis van de vragen 'Hoe lang bent u van plan om in Nederland te blijven?' en 'Indien u niet van plan bent in Nederland te blijven, naar welk land zou u dan willen gaan?' zijn twee verschillende variabelen geconstrueerd. De eerste variabele meet retourintentie aan de hand van de duur dat respondenten nog van plan zijn in Nederland te blijven. Omdat een groot deel van de respondenten niet van plan is Nederland nog te verlaten is een tweede variabele gevormd die de eventuele retourintentie weergeeft in vier categorieën. Het verschillende meetniveau van beide variabelen vraagt om twee verschillende analysemethoden. Beide variabelen zullen aldus naast elkaar worden geanalyseerd.

Retourintentie in maanden

De variabele retourintentie in maanden geeft weer op welke termijn respondenten van plan zijn om terug te keren naar het herkomstland. De antwoordcategorieën op de vraag 'Hoe lang bent u van plan om in Nederland te blijven?' zijn weergegeven in de eerste kolom van tabel 3.2. Om tot een variabele van het interval meetniveau te komen worden de antwoordcategorieën omgevormd tot numerieke waarden. Er is voor gekozen om het gemiddelde te nemen. Zo hebben de mensen die aangaven binnen 0 tot 3 maanden wens terug te keren naar het herkomstland de waarde van 1,5 gekregen, de mensen die aangaven binnen 3 tot 5 maanden terug te keren naar het herkomstland de waarde 4,5, etc. (zie tweede kolom tabel 3.2). 37 respondenten (5,5 procent) gaven aan tot het pensioen in Nederland te willen blijven. Zij hebben het aantal maanden tot hun pensioen, berekend door het getal 63 (de gemiddelde pensioenleeftijd in 2010 (CBS, 2011b)) af te trekken van de leeftijd en deze waarde te vermenigvuldigen met twaalf, toegewezen gekregen. Respondenten die voorgoed in Nederland willen blijven, nog niet weten hoe lang zij in Nederland wens te blijven of geen antwoord hebben gegeven op de vraag zijn als missend gecodeerd (59,2 procent). Om tot een variabele te komen die aangeeft dat een hogere waarde een sterkere wens om terug te keren betekent, zijn de waarden van de variabele afgetrokken van de hoogste waarde te weten 516 (zie derde kolom tabel 3.2). Hoe hoger de waarde op de variabele retourintentie in maanden, des te eerder wil men terugkeren naar het herkomstland en hoe sterker aldus de daadwerkelijke retourintentie. Ten behoeve van de interpretatie van de analyseresultaten is er voor gekozen de variabele retourintentie in maanden te delen door 100. Op deze manier hebben respondenten met een score van 200 de waarde 2 gekregen. In tabel 3.4 zijn van deze afhankelijke variabele de precieze beschrijvende statistieken weergegeven.

Tabel 3.2

Antwoordcategorieën en aanpassingen 'Hoe lang bent u van plan om in Nederland te blijven?'

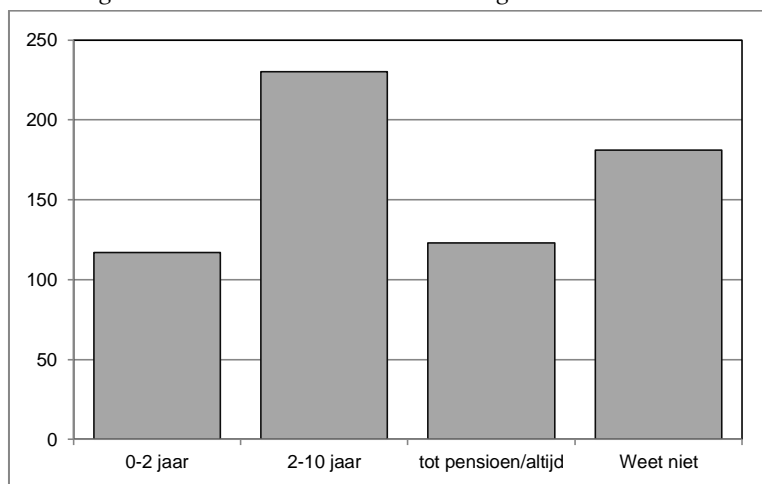
Antwoordcategorieën	Omzetting naar maanden (gemiddelde)	Omkering variabele hoog-laag	Gedeeld door 100
(1) 0 - 3 maanden	1,5 maanden	514,5	5,15
(2) 4 - 6 maanden	4,5 maanden	511,5	5,12
(3) 7 - 12 maanden	10 maanden	506	5,06
(4) 2 jaar	24 maanden	492	4,92
(5) 3 - 5 jaar	48 maanden	468	4,68
(6) 5 - 10 jaar	90 maanden	426	4,26
(7) Tot mijn pensioen	Leeftijd - 63 (108 - 516 maanden)	408 - 0	4,08
(8) Ik wil voorgoed in Nederland blijven	Missend	Missend	Missend
(9) Weet niet	Missend	Missend	Missend
(10) Geen antwoord	Missend	Missend	Missend

Retourintentie in vier categorieën

Omdat een groot deel van de respondenten niet weet op welke termijn zij Nederland willen verlaten heeft de variabele retourintentie in maanden een lage frequentie respondenten met een geldige waarde. Er is daarom voor gekozen een tweede variabele op te nemen die de retourintentie in verschillende nominale antwoordcategorieën weergeeft. De eerste vier antwoordcategorieën van de vraag 'Hoe lang bent u van plan om in Nederland te blijven' zijn samengenomen en vormen de eerste categorie 0 – 2 jaar (0). De vijfde en zesde antwoordcategorie vormen de tweede categorie 2 – 10 jaar (1). De derde categorie tot pensioen/altijd (2) wordt gevormd door de zevende en achtste categorie. Vanwege het hoge aantal respondenten dat nog niet weet hoe lang zij nog in Nederland willen verblijven is de laatste categorie weet niet (3). Respondenten die geen antwoord op deze vraag hebben gegeven zijn gecodeerd met missend.

Figuur 3.1

Verdeling variabele retourintentie in vier categorieën

In figuur 1 is de verdeling van variabele retourintentie in vier categorieën weergegeven. Zichtbaar is dat ruim een derde van de respondenten (35 procent) van plan is binnen 2 tot 10 jaar terug te keren naar het herkomstland. Daarnaast weet een groot deel van de respondenten (28 procent) nog niet wanneer en óf zij weer terug willen naar het land van herkomst. Ongeveer evenveel respondenten willen op korte termijn Nederland verlaten of tot het pensioen of voor altijd in Nederland blijven (respectievelijk 18 en 19 procent). De overige beschrijvende statistieken zijn weergegeven in tabel 3.4.

3.3 Operationalisering van onafhankelijke variabelen

Structurele integratie

Structurele integratie wordt beschouwd als de mate van deelname aan maatschappelijke instituties (Vermeulen & Penninx, 1994). Het gaat dan meestal om de onderwijs- en arbeidspositie van migranten (Dagevos, 2001; Snel et al., 2004). In dit onderzoek wordt structurele integratie geoperationaliseerd met de mate van participatie op de arbeidsmarkt en de hoogte van de beroepsstatus. De assumptie hierbij is dat wanneer arbeidsmigranten sterk deelnemen aan arbeid op de Nederlandse arbeidsmarkt en een beroep met een hoge status hebben weten te bereiken zij sterk structureel geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving.

In de survey is aan respondenten gevraagd naar hun huidige (arbeids)situatie in Nederland. Respondenten konden aangeven dat ze werken als werknemer bij een bedrijf of voor een uitzendbureau, werken als zelfstandige, werken in het informele circuit (al dan niet met een mondeling contract), werken in hun eigen huishouden (huisvrouw of -man), werkloos maar werkzoekend zijn of nog studeren. Er is een variabele geconstrueerd met vier categorieën te weten (0) werknemer in dienst van een bedrijf of uitzendbureau, (1) zelfstandige, (2) werkzaam in het informele circuit (o.a. straatmuzikanten) en (3) zonder baan. Onder de respondenten die behoren tot de laatste categorie vallen ook de respondenten die werkzaam zijn in het eigen huishouden (huisvrouwen en huismannen) en studenten. Respondenten die werknemer zijn in dienst bij een bedrijf of voor een uitzendbureau of een eigen bedrijf hebben zijn beter structureel geïntegreerd in de Nederlandse samenleving dan respondenten die werken in het informele circuit en/of werken met een mondeling contract of dan respondenten zonder baan.

Omdat de arbeidsmarktparticipatie van de respondenten geen indicatie geeft van de status van de baan is ook de beroepsstatus gebaseerd op het EGP-klassenschema (naar Erikson, Goldthorpe & Portocarero, 1979) opgenomen. Het EGP-klassenschema is internationaal één van de meest gebruikte schema's voor de studie van klassenstructuren in (post-)industriële samenlevingen (Ganzeboom, Luijkx & Treiman, 1989). De versie van het EGP-klassenschema die in dit onderzoek gebruikt wordt onderscheidt acht klassen: (I) de hogere leidinggevende en professionele beroepen (inclusief grotere ondernemers), (II) middelbare leidinggevende en professionele beroepen, (III) routine hoofdarbeid; (IV) kleine zelfstandigen met en zonder personeel, (V) leidinggevende handarbeid, (VI) geschoolde handarbeid; (VIIa) halfgeschoolde, geoefende en ongeschoolde handarbeid en (VIIb) landarbeiders (De Graaf & Steijn, 1997). Aan de acht klassen in het EGP-schema is een negende categorie toegevoegd, de zogenaamde 'survival strategy'-klasse (VIII). Deze klasse verwijst naar inkomensgenererende activiteiten in het informele circuit zoals het op straat muziek maken of het verkopen van kranten op straat (vaak daklozenkranten). Deze meer informele vorm van arbeid, specifiek voor arbeidsmigranten, is niet in acht genomen in het EGP-klassenschema. Ten behoeve van de interpreteerbaarheid van de resultaten van de analyses is de variabele beroepsstatus teruggebracht naar vier categorieën. De eerste categorie (0) hoge beroepsstatus bevat de eerste drie klassen (I, II en III) van het EGP-klassenschema. De tweede categorie (1) middelhoge beroepsstatus omvat de klassen IV, V en VI. De derde categorie (2) lage beroepsstatus omvat de lagere klassen van het EGP-schema (VIIa, VIIb en VIII). De respondenten die geen baan hebben vormen de vierde en laatste categorie ((3) geen baan). Respondenten met een hoge beroepsstatus zijn sterker structureel geïntegreerd dan respondenten met een lagere beroepsstatus. In tabel 3.4 zijn de beschrijvende statistieken weergegeven van de twee operationalisering van structurele integratie te weten arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus.

Sociaal-culturele integratie

Onder sociaal-culturele integratie worden over het algemeen de sociale contacten verstaan die migranten met de bredere samenleving onderhouden, als ook de culturele aanpassing aan die samenleving (Vermeulen en Penninx, 1994). De dataset die wordt gebruikt bevat onder andere informatie over de mate van contact die arbeidsmigranten uit de MOE-landen hebben met autochtone Nederlanders, de mate van de beheersing van de Nederlandse taal en de verschillende manieren waarop de arbeidsmigranten zichzelf op de hoogte houden van het Nederlandse nieuws en ontwikkelingen. Deze zaken kunnen alle drie worden beschouwd als operationaliseringen van sociaal-culturele integratie. Personen die regelmatig tot veelvuldig contact onderhouden met Nederlanders, regelmatig Nederlands spreken met collega's en/of vrienden en proberen via verschillende manieren op de hoogte te blijven van het Nederlandse nieuws zijn sterk sociaal-cultureel geïntegreerd in de Nederlandse samenleving.

Tabel 3.3

Items sociaal-culturele integratie en componentladingen

	Antwoordcategorieën	Factorladingen
Hoe vaak spreekt u Nederlands met uw baas/manager op het werk?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,654
Hoe vaak spreekt u Nederlands met uw collega's op het werk?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,723
Hoe vaak spreekt u Nederlands met uw vrienden/kennissen in uw vrije tijd?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,671
Hoe vaak heeft u contact met (autochtone) Nederlanders op het werk?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,287
Hoe vaak heeft u contact met (autochtone) Nederlanders in uw buurt?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,451
Hoe vaak heeft u contact met (autochtone) Nederlanders in uw vrije tijd?	(1) nooit - (5) erg vaak	0,607
Kunt u een indicatie geven hoe vaak en op welke manier u zichzelf geïnformeerd houdt over Nederlands nieuws en ontwikkelingen?		
Via collega's	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,497
Via vrienden	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,435
Via internet	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,456
Via tv	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,398
Via radio	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,490
Via kranten	(1) nooit - (5) dagelijks*	0,527
Initiële eigenwaarde		3,837
Percentage variantie verklaard door factor		31,98

*Antwoordcategorieën zijn voorafgaand aan het uitvoeren van factoranalyse omgekeerd

Om tot een variabele te komen die de mate van sociaal-culturele integratie onder arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen meet worden de verschillende vragen (ook wel items genoemd) samengevoegd tot een schaal. Om te controleren of de verschillende items samen wel het latente begrip sociaal-culturele integratie meten is een principale factoranalyse uitgevoerd. In tabel 3.3 zijn de verschillende items met de bijbehorende factorladingen weergegeven.

Binnen de sociale wetenschappen wordt vaak het criterium gehanteerd dat een factorlading van hoger dan 0,3 of lager dan -0,3 voldoende is om aan te nemen dat de items genoeg gemeenschappelijke variatie hebben met de overige items in de factoranalyse. Zichtbaar is dat elf van de twaalf items een voldoende hoge factorlading hebben. De factorlading van het item contact met Nederlanders op werk voldoet net niet aan de eis. Omdat we deze variabele toch als belangrijke toevoeging op de schaal achten, en de factorlading niet veel te laag is, is besloten deze variabele toch op te nemen. Om de interne consistentie van de nieuw te vormen variabele mate van sociaal-culturele integratie te beoordelen is een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Aan de hand van het berekenen van de Cronbach's alpha kan worden bepaald of de schaal met de bovenstaande twaalf items als betrouwbaar kan worden geacht. De Cronbach's alpha kan een waarde aannemen van 0 tot 1. Een schaal met een Cronbach's alpha van tussen de 0,6 en 0,7 is acceptabel, tussen de 0,7 en 0,8 redelijk, en een schaal met een Cronbach's alpha hoger dan 0,8 kan als echt goed betrouwbaar worden beschouwd

(De Maeyer & Kavadias, 2007). De Cronbach's alpha van de schaal met de twaalf items neemt een waarde aan van 0,796. Dit is hoog genoeg om aan te nemen dat de variabele mate van sociaal-culturele integratie een betrouwbare schaal is. De Cronbach's alpha wordt niet hoger wanneer één van de twaalf variabelen uit de schaal wordt genomen (ook niet het item met een te lage factorlading contact met Nederlanders op werk).

Met behulp van een Likertanalyse wordt van de twaalf items de schaal mate van sociaal-culturele integratie geconstrueerd. Er is gekozen om van de twaalf items het gemiddelde te nemen. Hierbij is de eis dat de respondenten op minimaal negen van de twaalf items een geldig antwoord moeten hebben gegeven. Er zijn twee respondenten met een missende waarde op de schaal. De schaal loopt van 0 tot 4. Hoe hoger de waarde op de variabele mate van sociaal-culturele integratie, des te sterker de respondenten sociaal-cultureel geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. In tabel 3.4 zijn de beschrijvende statistieken weergegeven.

Transnationale activiteiten

Omdat de vragenlijst geen voldoende samenhangende en gelijke variabelen bevat die samen één schaal transnationale activiteiten kunnen vormen worden vier aparte variabelen opgenomen die elk een onderdeel van de transnationale activiteiten van arbeidsmigranten omvatten. In de literatuur rondom transnationalisme worden vier verschillende transnationale activiteiten ('transnational practices') onderscheiden: (1) materiële overdrachten, (2) overdracht van informatie, (3) activiteiten gerelateerd aan ruimtelijke mobiliteit en (4) activiteiten gerelateerd aan investeringen (Carling, 2007). In dit onderzoek wordt het percentage remittances (geldzendingen van migranten naar het herkomstland) van het totaal inkomen opgenomen als een operationalisering van materiële (financiële) overdrachten. Contact met familie en vrienden in het herkomstland wordt beschouwd als een operationalisering van de transnationale activiteit overdracht van informatie. De laatste transnationale activiteit is de bezoekfrequentie aan het herkomstland; deze wordt beschouwd als een operationalisering van activiteiten gerelateerd aan ruimtelijke mobiliteit.

Aan de respondenten is de vraag gesteld: 'Welke proportie van uw totale (wekelijkse of maandelijkse) inkomen besteedt u aan het financieel ondersteunen van familie, vrienden of anderen?' Hierbij gaat het in de meeste gevallen om familie, vrienden of anderen in het herkomstland. Een groot deel van de respondenten (bijna 75 procent) heeft geen antwoord op deze vraag gegeven. Er is echter ook gevraagd naar het daadwerkelijke bedrag dat men per jaar of per maand zendt naar familie, vrienden of anderen. Daarnaast is het inkomen van respondenten bekend. De respondenten waarvan de proportie remittances van het inkomen niet bekend was hebben de waarde van het remittance-bedrag per maand gedeeld door het inkomen per maand gekregen. Op deze wijze hebben 304 respondenten (47 procent) een geldige score op de variabele 'proportie remittances van inkomen'. De variabele is opgedeeld in vijf categorieën vanwege twee redenen. In de eerste plaats kunnen er vraagtekens worden geplaatst bij exactheid van de inschatting van respondenten van de proportie, het remittance-bedrag en het maandelijkse/jaarlijkse inkomen. Om de betrouwbaarheid van de variabele te verhogen is het beter categorieën te vormen. De tweede reden is dat met het vormen van een extra categorie 'missend' de respondenten waarvan onbekend is wat de proportie remittances van het inkomen is ook op te nemen in de analyses. De volgende categorieën zijn aangemaakt: (0) 0 - 25 procent, (1) 26 - 50 procent, (2) 51 - 75 procent, (3) 76 - 100 procent en (4) missend.

Aan de respondenten zijn de volgende twee vragen gesteld: (1) 'Hoe vaak heeft u contact met uw familie in uw herkomstland?' en (2) 'Hoe vaak heeft u contact met uw vrienden en kennissen in uw herkomstland?'. De antwoordmogelijkheden op beide vragen waren: (0) elke dag, (1) een keer per

week, (2) een keer per maand, (3) minder dan een keer per maand, (4) nooit. Omdat de vragen en antwoordmogelijkheden bijna identiek zijn zou er van beide variabelen een schaal gemaakt mogen worden, mits ze beiden één latent begrip meten (te toetsen met factoranalyse) en samen een betrouwbare schaal vormen. Beide variabelen meten volgens principale factoranalyse één latent begrip maar correleren laag (Spearman's rho: 0,388) en blijken samen geen betrouwbare schaal te vormen (Cronbachs alpha: 0,402). Beide variabelen zullen daarom apart worden meegenomen in de analyses.

In de enquête is een vraag opgenomen over het aantal keer dat respondenten in een jaar hun herkomstland bezoeken ('Hoeveel keer per jaar bezoekt u uw herkomstland?'). Bijna 20 procent van de respondenten bezoekt nooit het herkomstland. Zij hebben dan ook de waarde 0 gekregen. Van 30 respondenten is onbekend hoe vaak zij het herkomstland per jaar bezoeken. Zij zijn als missende waarde beschouwd. In tabel 3.4 zijn de beschrijvende statistieken van de drie kenmerken van transnationale activiteiten weergegeven.

Tabel 3.4

Beschrijvende statistieken van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen

	N	Percentage	Gemiddelde	Standaard-deviatie	Minimum	Maximum
Retourintentie in maanden	267		4,58	0,91	0	5,15
Retourintentie in vier categorieën	651					
0-2 jaar	117	18,0				
2-10 jaar	230	35,3				
Tot pensioen/altijd	123	18,9				
Weet niet	181	27,7				
Arbeidsmarktparticipatie	630					
Werknemer in dienst	397	63,0				
Zelfstandige	64	10,2				
Informeel/mondeling contract	108	17,1				
Geen baan (inclusief studenten)	61	9,7				
Beroepsstatus (EGP)	654					
Hoog	82	12,5				
Middel	141	26,6				
Laag	402	61,5				
Geen baan	29	4,4				
Sociaal-culturele integratie	652		1,81	0,87	0,000	4,00
Percentage remittances van inkomen in vijf categorieën	654					
0 - 25 procent	154	23,5				
26 - 50 procent	87	13,3				
51 - 75 procent	37	5,7				
76 - 100 procent	26	4,0				
Missend	350	53,5				
Contactfrequentie familie in herkomstland	649					
Elke dag	384	59,2				
Een keer per week	213	32,8				
Elke maand	37	5,7				
Minder dan een keer per maand	9	1,4				
Nooit	6	0,9				

Tabel 3.4 (vervolg)

Beschrijvende statistieken van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen

	N	Percentage	Gemiddelde	Standaard-deviatie	Minimum	Maximum
Contactfrequentie vrienden herkomstland	653					
Elke dag	232	35,5				
Een keer per week	234	35,8				
Een keer per maand	101	15,5				
Minder dan een keer per maand	46	7,0				
Nooit	40	6,1				
Bezoekfrequentie herkomstland (in weken)	624		2,42	3,16	0,000	40,0

3.4 Operationaliseringen achtergrondkenmerken

Geslacht

De dataset bevat gegevens over het geslacht van de respondenten. In totaal hebben 372 mannen (57,1 procent) en 280 vrouwen (42,9 procent) geparticipeerd in het onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam onder arbeidsmigranten afkomstig uit een van de MOE-landen. Van 2 respondenten is het geslacht onbekend. Zij zullen niet mee worden genomen in de analyses. Mannen zijn gecodeerd met (0), vrouwen met (1). De verdeling van de variabele geslacht is weergegeven in tabel 3.5.

Leeftijd

Van bijna alle respondenten die hebben deelgenomen aan het onderzoek is bekend in welk jaar zij zijn geboren. De leeftijd van de respondenten is berekend door het jaar van interview (overwegend 2009 of 2010) af te trekken van het geboortjaar. Er is tevens rekening gehouden met de dag en maand waarop respondenten hun geboortedag vieren. Op deze manier is zo exact mogelijk berekend hoe oud respondenten waren op het moment van het interview. De jongste respondent is 18 jaar oud, de oudste respondent is 64 jaar. Gemiddeld zijn de respondenten 31 jaar. In tabel 3.5 zijn de beschrijvende statistieken van de variabele leeftijd gepresenteerd.

Opleidingsniveau

Het opleidingsniveau is gemeten door aan elke respondent naar het hoogst voltooide opleidingsniveau te vragen. Vanwege de verschillen tussen de landen in het schoolsysteem is er in algemene termen gevraagd naar het opleidingsniveau. Respondenten konden aangeven of een het hoogste behaalde diploma op één van de volgende niveaus is behaald: (0) geen opleiding genoten, (1) primair onderwijs, (2) secundair onderwijs, (3) hoger onderwijs, (4) universitair onderwijs, (5) nog aan het studeren en (6) anders, namelijk... Onder het secundaire onderwijs vallen de middelbare school en opleidingen op het mbo en onder het hoger onderwijs vallen opleidingen op het hbo. Voor de respondenten die een 5 scoorden is gekeken op welk niveau zij studeren en welk opleidingsniveau zij hiervoor minimaal hebben moeten voltooien. Als dit niet duidelijk was zijn zij geschaard onder de categorie overig. Voor de respondenten die een 6 scoorden is nagegaan of ze onder één van de overige categorieën geschaard konden worden. Anders zijn ze onder overig gecategoriseerd (zie appendix A). De (0) geen opleiding en (1) primair onderwijs zijn samengevoegd tot één categorie. De exacte verdeling van de categorieën is weergegeven in tabel 3.5.

Verblijfsduur

De verblijfsduur is geoperationaliseerd met de tijd die voorbij is gegaan nadat iemand voor het eerst in Nederland is gekomen voor werk. Feitelijk gezien is het dus niet de verblijfsduur, omdat het goed mogelijk is dat men tussendoor weer terug is gegaan naar het land van herkomst. De variabele is geconstrueerd door het jaar van binnenkomst in Nederland af te trekken van het jaar van interview. Door ook te kijken naar de maand van binnenkomst en de maand van het interview kan precies worden weergegeven hoeveel maanden respondenten al in Nederland zijn. Er is gekozen voor de eenheid van maanden omdat dit een exacter beeld schetst dan het aantal jaren. Bovendien zijn veel respondenten nog niet zo lang in Nederland, waardoor het aantal maanden een preciezere weergave is. Wanneer onduidelijk was in welke maand respondenten zijn aangekomen hebben zij de waarde gekregen die correspondeert met het aantal jaar (uitgedrukt in maanden) dat zij in Nederland zijn (er is dus geen rekening gehouden met de maand van binnenkomst en de maand van het interview). Gemiddeld zijn respondenten 27,5 maanden geleden (gerekend vanaf het moment van interview) voor het eerst naar Nederland gekomen. Van 2 respondenten is onbekend hoe lang zijn in Nederland zijn. Zij zijn als missend gecodeerd. In tabel 3.5 zijn de beschrijvende statistieken van de variabele verblijfsduur weergegeven.

Herkomst

Het herkomstland van de respondenten is in dit onderzoek meegenomen als controlevariabele. De respondenten zijn afkomstig uit drie landen uit Midden- en Oost-Europa te weten Polen, Roemenië en Bulgarije. De overgrote meerderheid is afkomstig uit Polen (57,8 procent). Een kwart van de respondenten heeft als herkomstland Bulgarije en iets meer dan 17 procent komt oorspronkelijk uit Roemenië. De beschrijvende statistieken van de variabele herkomst zijn weergegeven in tabel 3.5.

Tabel 3.5

Beschrijvende statistieken van de achtergrondkenmerken

	N	Percentage	Gemiddelde	Standaard-deviatie	Minimum	Maximum
Geslacht	652					
Man	372	57,1				
Vrouw	280	42,9				
Leeftijd	650		31,05	8,91	18,0	64,0
Opleidingsniveau	651					
Primair onderwijs	16	2,5				
Secundair onderwijs	73	11,2				
Hoger onderwijs	426	65,4				
Universitair onderwijs	127	19,5				
Overige	9	1,4				
Verblijfsduur (in maanden)	652		27,47	26,71	0,0	337,0
Herkomst	654					
Polen	378	57,8				
Roemenië	112	17,1				
Bulgarije	164	25,1				

4

Analyses en resultaten

In dit hoofdstuk worden de toetsingen, zoals geformuleerd in hoofdstuk 2, gepresenteerd en besproken. Alvorens een beschrijving van de resultaten van de analyses te geven zijn in de eerste paragraaf de belangrijkste analysemethoden die gebruikt zijn bij de analyses kort uiteengezet. Bij het uitvoeren van de analyses is het stappenplan gevolgd zoals getoond aan het einde van hoofdstuk 2. In de tweede paragraaf is weergegeven in hoeverre de kenmerken van structurele integratie te weten arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus significante predictoren zijn van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. In de derde paragraaf is aandacht besteed aan de resultaten van analyses van het verband tussen sociaal-culturele integratie en retourintenties. De vierde paragraaf behandelt de resultaten van de analyses van de verbanden tussen de kenmerken van transnationale activiteiten en retourintenties. In de vijfde en laatste paragraaf is beschreven welke van de drie centrale concepten uit dit onderzoek te weten structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten relatief gezien de sterkste predictor is van de retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen.

4.1 Analysemethoden

Methoden voor samenhang

In dit onderzoek worden verschillende maten gebruikt om te toetsen of twee variabelen significant (lineair) met elkaar samenhangen. Een daarvan is de *Pearson correlatiecoëfficiënt* r . Deze maat wordt gebruikt voor twee variabelen van interval meetniveau (bijvoorbeeld retourintentie in maanden en leeftijd). De Pearson r kan een waarde hebben die ligt tussen -1 en 1. Een waarde van de correlatiecoëfficiënt dichtbij of gelijk aan 0 betekent dat er een zwak of geen lineair verband tussen twee kenmerken bestaat. Als de waarde bijna of exact op -1 of 1 ligt is er een perfecte lineaire relatie tussen twee kenmerken. Positieve waarden betekenen dat wanneer de ene variabele toeneemt, de andere variabele ook toeneemt. Negatieve waarden zeggen dat wanneer de ene variabele afneemt, de andere variabele ook afneemt (McClave, Benson, Sincich, 2006).

Naast de Pearson correlatiecoëfficiënt r wordt in dit onderzoek ook gebruik gemaakt van de *Chi-kwadraattoets*. De Chi-kwadraattoets wordt gebruikt voor het toetsen van de samenhang tussen twee variabelen van nominaal meetniveau. Een nominale variabele bevat categorieën die niet in

rangen uitgedrukt kunnen worden. De Chi-kwadraattoets wordt ook gebruikt wanneer één van de twee of beide van de variabelen van nominaal meetniveau zijn. De Chi-kwadraattoets maakt gebruik van de kruistabel van de twee desbetreffende variabelen. Met de toets kan bepaald worden hoe groot de kans is dat de verdeling in de kruistabel op toeval berust (geheel onafhankelijk zijn van elkaar) of dat er een systematisch verband bestaat tussen beide variabelen. De Chi-kwadraattoets geeft naast de waarde van de Chi-kwadraat ook het aantal vrijheidsgraden en de p-waarde. Het aantal vrijheidsgraden geeft weer hoeveel categorieën er bij de Chi-kwadraat toets betrokken zijn, de waarde van de Chi-kwadraat hangt af van het aantal vrijheidsgraden. Hoe hoger de Chi-kwadraat, des te groter is de kans dat er een systematisch verband bestaat tussen beide variabelen. Wanneer de p-waarde kleiner is dan 0,05 kan worden gesproken van een statistisch significant effect (McClave, Benson, Sincich, 2006).

Lineaire regressieanalyse

In dit onderzoek wordt veelvuldig gebruik gemaakt van de analysetechniek *lineaire regressieanalyse*. Bij lineaire regressieanalyse gaat het om het verklaren van een bepaalde variabele op basis van één of meerdere andere variabelen. Er wordt een lineaire relatie verondersteld tussen de afhankelijke variabele Y en één of meerdere onafhankelijke variabelen X (Te Grotenhuis & Matthijssen, 2006). Wanneer slechts één verklarende variabele, ook wel een *predictor* genoemd, wordt meegenomen in de analyse spreekt men van enkelvoudige (simpele) regressieanalyse. Wanneer men een afhankelijke variabele wil verklaren met behulp van meerdere onafhankelijke variabelen, meerdere predictoren, spreekt men van multiële regressieanalyse (Te Grotenhuis & Matthijssen, 2006).

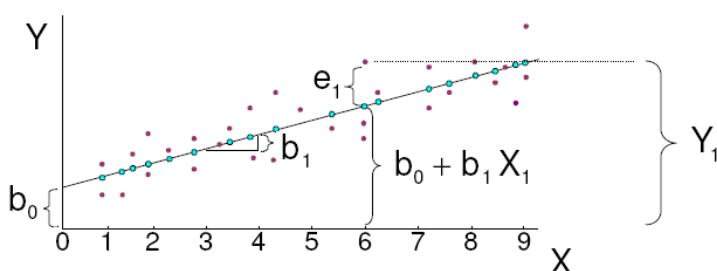
Het probabilistische lineaire model voor een bepaald individu i met als afhankelijke variabele Y en de onafhankelijke variabele X ziet er als volgt uit:

$$Y = b_0 + b_1 X_i + e_i$$

De b_0 wordt het *intercept* of de *constante* genoemd. Deze coëfficiënt geeft de waarde van het startniveau van de variabele Y weer. We komen deze waarde te weten door even aan te nemen dat het individu op de variabele X een 0 scoort. In figuur 4.1 is het dat gedeelte van de Y -as dat afgegrensd wordt door de oorsprong en het snijpunt van de rechte lijn met de Y -as. De *regressiecoëfficiënt* b_1 geeft de hellingshoek weer die de regressielijn met de X -as maakt. Het is dus gelijk aan de verandering in Y die gepaard gaat met de toename van 1 eenheid op X .

Figuur 4.1

Grafiek van de regressie van Y op X

Bij een deterministisch model is de assumptie dat alle observaties exact op de regressielijn liggen. Het is binnen de sociale wetenschappen echter niet realistisch te denken dat dit het geval is. Daarom

worden er probabilistische modellen waarin e_i is opgenomen geschat. De e_i is de *foutterm* of het *residu*. Deze coëfficiënt geeft in algemene woorden aan hoeveel een observatie afwijkt van de geschatte regressielijn. In figuur 4.1 is in een grafiek inzichtelijk gemaakt wat de verschillende coëfficiënten precies inhouden.

Het is interessant te weten hoeveel een bepaalde variabele X bijdraagt de verklaring van een variabele Y . De aangepaste (Adjusted) R-kwadraat is een maat die de proportie verklaarde variantie van Y aangeeft die door X verklaard is. Hoe hoger de waarde van de aangepaste R-kwadraat, des te groter de bijdrage van de variabele aan de verklaring van Y . Heeft de R-kwadraat bijvoorbeeld een waarde van 0,15, dan betekent dit dat X 15 procent van de totale te verklaren variantie van Y verklaart (Lammers & Pelzer, 2007).

Tijdens het uitvoeren van de regressieanalyse wordt gecontroleerd op mogelijke (*multi*)*collineariteit*. (Multi)collineariteit doet zich voor als een predictor uitgedrukt kan worden als een gewogen som van een of meerdere andere predictoren. De correlaties tussen perfect collineaire predictoren hebben een waarde van 1, ze zijn perfect gecorreleerd met elkaar. Collineaire variabelen tasten de betrouwbaarheid van de schattingen van de B-coëfficiënt aan. In dit onderzoek zal gecontroleerd worden voor (multi)collineariteit met behulp van de statistische maten TOL-waarde, VIF-waarde en de COLLIN (Lammers & Pelzer, 2007).

Tevens wordt in dit onderzoek bij elke regressieanalyse een *residuenanalyse* uitgevoerd. Zoals hierboven genoemd geven de residuen de afstand weer van de daadwerkelijke waarde en de waarde op basis van de schatting van de regressielijn. Het regressiemodel is zo geschat dat de residuen zich op een bepaalde manier gedragen. Echter, sommige residuen liggen zodanig ver buiten de geschatte regressielijn dat ze een zogenaamde *outlier* vormen. Deze outliers kunnen de schatting van de regressielijn zodanig sterk beïnvloeden, dat het wellicht goed is om deze residuen (met andere woorden, personen met afwijkende antwoordpatronen) te verwijderen uit de analyse om een meer betrouwbare schatting van de regressielijn te krijgen. Met behulp van de waarde van de S_{dresid} , de Cook- en Sig F- waarde en de Leveragetoets wordt gecontroleerd voor sterk afwijkende residuen (Lammers & Pelzer, 2007).

Multinomiale logistische regressieanalyse

Voor een gewone lineaire regressieanalyse, zoals hierboven beschreven, is een afhankelijke variabele van interval of ratio meetniveau, dat wil zeggen een afhankelijke variabele die continu van aard is, vereist. Wanneer onderzocht wil worden in hoeverre bepaalde predictoren een invloed uitoefenen op een afhankelijke variabele van nominaal meetniveau (een variabele met twee of meerdere categorieën), is lineaire regressieanalyse niet mogelijk en dient *logistische regressieanalyse* te worden toegepast. Een normale logistische regressieanalyse wordt gebruikt wanneer de afhankelijke variabele twee categorieën kent. Een *multinomiale logistische regressieanalyse* gebruikt men wanneer de afhankelijke variabele meer dan twee categorieën heeft (Sieben & Linssen, 2009).

In het logistische model wordt niet de uitkomst zelf gemodelleerd, maar de kans op de uitkomst. Het logistische model gaat uit van kansen, of beter gezegd van *kansverhoudingen* (de *odds*). Stel dat de afhankelijke variabele twee categorieën heeft te weten (0) het niet gaan stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen en (1) het wel gaan stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen. De kansverhouding geeft dan de kans om niet te gaan stemmen gedeeld door de kans om wel te gaan stemmen weer. De kansverhoudingen lopen altijd van 0 (de kans om te gaan stemmen is nul) tot oneindig (de kans om te gaan stemmen is 1). Omdat er liever gerekend wordt met een variabele die loopt van min oneindig naar plus oneindig, wordt als uitkomst de natuurlijke logaritme van de odds

(logit) gebruikt. De kans, de kansverhouding (odds) en de logit drukken eigenlijk dus precies hetzelfde uit. Het logistische model met een predictor die continu van aard is ziet er als volgt uit:

$$\ln(\text{odds}) = b_0 + b_1X_i$$

Dit model lijkt sterk op het lineaire regressiemodel zoals eerder is gepresenteerd. De b_1 is wederom het intercept, de b_0 geeft de grootte van het effect weer dat X heeft op de logit. Stel dat bijvoorbeeld het effect van leeftijd een b_0 heeft van 0,033. Er kan dan geconcludeerd worden dat ieder jaar dat een persoon ouder is de logit om wel versus niet te gaan stemmen toeneemt met 0,033. Omdat de logit lastig te interpreteren is, zullen de resultaten in dit onderzoek aan de hand van de waarde van de *odds ratio* ($\text{Exp}(b)$) besproken worden. De odds ratio geeft de vermenigvuldigingsfactor van de kansverhouding weer. Wanneer de odds ratio van leeftijd bijvoorbeeld een waarde heeft van 1,05, dan kan gesteld worden dat kans om wel te gaan stemmen versus de kans om niet te gaan stemmen elk jaar met een factor van 1,05 groter wordt. Met andere woorden: iemand van 37 jaar heeft een 5 procent grotere kans om te gaan stemmen dan een persoon van 36 jaar. Bij een positief effect is de waarde van de vermenigvuldigingsfactor ($\text{Exp}(b)$) groter dan 1, bij een negatief effect ligt de waarde tussen de 0 en de 1 (Sieben & Linssen, 2009).

Bij een multinomiale logistische regressieanalyse wordt in plaats van een dichotome afhankelijke variabele (een variabele met twee categorieën) een afhankelijke variabele met drie of meer categorieën opgenomen. Eén van de categorieën dient als referentiecategorie opgenomen te worden. Stel dat de afhankelijke variabele met twee categorieën (waarbij 0 niet stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen en 1 wel stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen betekent) wordt uitgebreid met een derde categorie namelijk het blanco stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen. Deze laatste categorie vormt de referentiecategorie. De kansverhouding (odds) drukt dan niet meer uit de kans op wel stemmen gedeeld door de kans op het niet stemmen, maar de kans op het niet stemmen versus de kans op de het blanco stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen. De schattingen zijn dus altijd relatief ten opzichte van de referentiecategorie (Kwak & Clayton-Matthews, 2002). De odds ratio (in multinomiale logistische regressieanalyse ook wel de *relatieve risico ratio* genoemd) geeft aldus aan hoeveel keer groter de kansverhouding van een bepaalde categorie wordt vergeleken met de kansverhouding van de referentiecategorie (Van Rossem, 2007).

In de tabellen met de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyses worden ook de twee fitmaten de -2 log likelihood en de Nagelkerke R-kwadraat weergegeven. De Log -2 log likelihood geeft weer hoe goed de opgenomen variabelen in het model bij de afhankelijke variabele passen. Hoe kleiner de waarde van de -2 log likelihood, hoe beter de fit. De Nagelkerke R-kwadraat is een pseudo r-kwadraat, omdat met een variabele met categorieën geen Pearson r-correlatie berekenend kan worden. De interpretatie is echter wel hetzelfde als een gewone R-kwadraat: het geeft de proportie verklaarde variantie van Y weer die door de predictoren gezamenlijk worden verklaard (Howitt & Cramer, 2007).

4.2 Structurele integratie en retourintentie

De eerste stap in dit onderzoek is het onderzoeken van de relatie tussen structurele integratie in de vorm van arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus enerzijds en de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië anderzijds. Over de relatie zijn in hoofdstuk 2 twee

hypothesen geformuleerd. Vanuit de neoklassieke migratietheorie is de verwachting dat naarmate de arbeidsmarktparticipatie en de beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn de retourintenties geringer zijn (neoklassieke migratie-hypothese). Vanuit de theorie van de New Economics of Labour Migration (NELM) is de verwachting juist tegenovergesteld: naarmate de arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn, zijn de retourintenties van deze groep sterker (NELM-hypothese).

Alvorens met behulp van lineaire en multinomiale logistische regressieanalyse dit verband nader te onderzoeken stellen we vast of er samenhang bestaat tussen de kenmerken van structurele integratie en retourintentie. Omdat zowel de variabele arbeidsmarktparticipatie als de variabele beroepsstatus van nominaal meetniveau is, zal gebruik gemaakt worden van de Chi-kwadraattoets. Zowel het verband tussen arbeidsmarktparticipatie en de retourintentie in maanden (Chi-kwadraat: 131,002; vrijheidsgraden: 75; p-waarde: 0,000) als de beroepsstatus en de retourintentie in maanden (Chi-kwadraat: 124,587; vrijheidsgraden: 75; p-waarde: 0,001) blijkt significant te zijn. Met behulp van variantieanalyse kan worden getoetst in hoeverre de gemiddelden in verschillende groepen van elkaar afwijken (Te Grotenhuis & Matthijssen, 2006). De hoogte van de F-coëfficiënt bepaalt in hoeverre er significante verschillen bestaan tussen de verschillende categorieën van de variabelen arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus. De F-coëfficiënt van de variantieanalyse van arbeidsmarktparticipatie en retourintentie in maanden bedraagt 6,790 en is significant, de F-coëfficiënt van de variantieanalyse tussen beroepsstatus en retourintentie in maanden bedraagt 5,221 en is ook significant. Dit betekent dat de gemiddelde retourintentie van verschillende categorieën van de variabelen arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus significant van elkaar verschillen. De verbanden tussen de twee kenmerken van structurele integratie en de variabele retourintentie in vier categorieën blijken ook significant te zijn (arbeidsmarktparticipatie: Chi-kwadraat: 46,679; vrijheidsgraden: 9; p-waarde: 0,000; beroepsstatus: Chi-kwadraat: 35,604; vrijheidsgraden: 9; p-waarde: 0,000).

In tabel 4.1 zijn de resultaten van de lineaire regressieanalyse met als afhankelijke variabele de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) en als onafhankelijke variabelen de variabelen arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus weergegeven. Voorafgaand aan de analyses is gecontroleerd op multicollineariteit en is een residuenanalyse uitgevoerd. Alleen de twee categorieën hoge en middelhoge beroepsstatus blijken redelijk sterk met elkaar samen te hangen (Pearson R: -0,198; p-waarde: 0,00) en duiden op een matige vorm van collineariteit. Omdat beroepsstatus een belangrijke variabele is en de waarden niet een dergelijke hoogte hebben om aan te zetten tot grote ongerustheid is besloten beide variabelen gewoon op te nemen in de analyse. Na het uitvoeren van een residuenanalyse blijken er een groot aantal zogenaamde outliers te zijn. De tweeëntwintig respondenten met een te sterk afwijkend antwoordpatroon zijn verwijderd uit de analyse. Verwijdering van de respondenten heeft als gevolg dat de Adjusted R-kwadraat in waarde toeneemt (van 0,088 naar 0,104 in model 4).

In model 1 is de arbeidsmarktparticipatie opgenomen. Respondenten die als werken werknemer in dienst van een bedrijf of een uitzendbureau vormen de referentiecategorie. Het model heeft een Adjusted R-kwadraat van 0,062, wat betekent dat de arbeidsmarktparticipatie 6,2 procent verklaard van de totale variantie van de variabele retourintentie in maanden. Zichtbaar is dat zelfstandigen de minst sterke retourintentie hebben, gevolgd door respectievelijk respondenten zonder baan en respondenten met een informeel contract. Deze effecten houden grofweg dezelfde richting wanneer beroepsstatus en de controlevariabelen worden opgenomen in respectievelijk het derde en vierde model. Opvallend is dat respondenten die in dienst zijn van een bedrijf of uitzendbureau op de meest korte termijn terug wensen te keren naar het herkomstland. Dit is

tegengesteld aan de verwachting, aangezien de verwachting is dat de respondenten die in Nederland werken in dienst van een bedrijf of uitzendbureau de minst sterke retourintentie hebben.

In model 2 is de beroepsstatus van respondenten opgenomen in het model als predictor van de retourintentie in maanden. Respondenten met een hoge beroepsstatus zijn opgenomen als de referentiegroep. Beroepsstatus alleen verklaart bijna zes procent van de totale te verklaren variantie van de variabele retourintentie in maanden (Adjusted R-kwadraat: 0,057). Alleen de B-coëfficiënt van respondenten met een lage beroepsstatus is in het model significant: respondenten met een lage beroepsstatus hebben een sterkere retourintentie dan respondenten met een hoge beroepsstatus. Onder controle van de arbeidsmarktparticipatie blijkt ook het hebben van geen baan (en aldus geen beroepsstatus) significant bij te dragen aan de retourintentie van respondenten. Dit effect blijft bestaan wanneer in het vierde model de relevante achtergrondkenmerken worden opgenomen, terwijl de B-coëfficiënt van de lage beroepsstatus zijn significant in dit model verliest. De resultaten bieden slechts beperkte steun voor de hypothese die stelt dat hoe lager de beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa is, zij des te sneller wensen terug te keren naar het herkomstland.

Tabel 4.1

Het verband tussen structurele integratie in de vorm van arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=233)

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.	B	S.E.
Constante	4,871 ***	0,022	4,739 ***	0,077	4,739 ***	0,075	4,960 ***	0,175
Arbeidsmarktparticipatie								
Werknemer in dienst	ref.	ref.			ref.	ref.	ref.	ref.
Zelfstandig	-0,302 ***	0,080			-0,244 ***	0,083	-0,224 ***	0,088
Informeel/mondeling	-0,089 *	0,052			-0,060	0,053	-0,020	0,074
contract								
Geen baan	-0,182 *	0,094			-0,280 **	0,118	-0,206 *	0,122
Beroepsstatus								
Hoog			ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Middel			-0,037	0,087	0,039	0,089	0,043	0,103
Laag			0,142 *	0,080	0,163 **	0,079	0,151	0,092
Geen baan			0,114	0,164	0,394 **	0,199	0,361 *	0,210
Geslacht (0=man)							-0,054	0,043
Leeftijd							-0,003	0,002
Opleidingsniveau								
Primair onderwijs							ref.	ref.
Secundair onderwijs							-0,124	0,138
Hoger onderwijs							-0,072	0,124
Universitair onderwijs							-0,045	0,140
Overig							0,173	0,207
Verblijfsduur							-0,001	0,001
Herkomst								
Polen							Ref.	Ref.
Roemenië							-0,024	0,061
Bulgarije							-0,075	0,077
Adjusted R²	0,062		0,057		0,098		0,104	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

Omdat de variabele retourintentie in maanden een groot aantal missende waarden heeft wordt de analyse nogmaals uitgevoerd met de categoriale variabele van retourintentie. In tabel 4.2 zijn de resultaten weergegeven van de multinomiale regressieanalyse die de kansverhouding schat dat respondenten met een verschillende arbeidsmarktparticipatie en een verschillende beroepsstatus over 0 tot 2 jaar, 2 tot 10 jaar Nederland willen verlaten of niet weten wanneer ze terug willen keren naar

Tabel 4.2

Het verband tussen structurele integratie in de vorm van arbeidsparticipatie en beroepsstatus en de retourintentie in vier categorieën (referentiecategorie is 'tot pensioen/altijd') van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=618)

	0 - 2 jaar				2 - 10 jaar				Weet niet			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Constate	-1,977***		-1,282		0,611**		1,193		0,419		0,663	
Arbeidsmarktparticipatie												
Werknemer in dienst	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Zelfstandige	-- ¹	--	-- ¹	--	-0,354	0,702	-0,202	0,817	-0,565	0,568	-0,581	0,559
Informeel/mondeling contract	-1,084***	0,338	-1,178**	0,308	-0,073	0,929	-0,136	0,873	-0,011	0,989	-0,754	0,471
Geen baan	-- ¹	--	-- ¹	--	-0,486	0,615	-0,345	0,708	0,042	1,043	-0,246	0,782
Beroepsstatus												
Hoog	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Midden	2,352***	10,501	2,130**	8,418	0,324	1,382	0,390	1,477	0,157	1,170	0,417	1,517
Laag	2,649***	14,138	2,699***	14,872	0,056	1,057	0,083	1,087	-0,133	0,875	0,231*	1,260
Geen baan	-- ¹	--	-- ¹	--	-0,531	0,588	-0,464	0,628	0,456	1,577	0,811	2,250
Geslacht (0=vrouw)			0,837***	2,309			0,227	1,255			0,116	1,123
Leeftijd			-0,014	0,986			-0,005	0,995			-0,007	0,993
Verblijfsduur			-0,027***	0,974			-0,011**	0,989			-0,012**	0,988
Herkomst												
Polen			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Roemenië			0,617	1,853			0,077	1,080			0,686*	1,986
Bulgarije			0,273	1,313			0,204	1,226			1,084***	2,958
Nagelkerke R²	0,155		0,229		0,155		0,229		0,155		0,229	
-2 Log Likelihood	114,570		1511,48		114,570		1511,48		114,570		1511,48	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

¹ Cel is leeg of heeft een zeer lage frequentie waardoor schattingen niet kunnen worden berekend of zeer onbetrouwbaar zijn

het herkomstland vergeleken met de kansverhouding dat respondenten tot hun pensioen of voor altijd in Nederland willen blijven (referentiecategorie). Bij elke vergelijking is in het eerste model de arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus opgenomen, in het tweede model zijn de controlevariabelen aan het eerste model toegevoegd. Geen van de opleidingscategoriën blijkt een significant effect te hebben, in geen enkele vergelijking. Omwille van de ruimte zijn deze niet weergegeven in tabel 4.2. De twee kenmerken van structurele integratie verklaren samen iets meer dan vijftien procent van de totale te verklaren variantie. Wanneer de relevante achtergrondkenmerken worden opgenomen in het tweede model stijgt de R-kwadraat naar 0,229.

In de eerste kolom is de vergelijking tussen de kansverhouding voor respondenten die binnen 0 tot 2 jaar terug willen keren naar het herkomstland en de referentiegroep weergegeven. Er zijn significante resultaten waar te nemen. Zo blijkt dat respondenten werkzaam in het informele circuit of met een mondeling contract een kleinere kans hebben (vermenigvuldigingsfactor: 0,338) om binnen 2 jaar terug te willen keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans op het voorgoed in Nederland willen blijven of tot in ieder geval het pensioen) dan respondenten die in dienst zijn als werknemer bij een bedrijf of uitzendbureau. Wat betreft de beroepsstatus zien we dat de kans op het willen terugkeren naar het herkomstland binnen twee jaar (vergeleken met de kans op het voorgoed willen blijven of tot in ieder geval het pensioen) steeds groter wordt naarmate de beroepsstatus lager is. Voor respondenten met een middelhoge beroepsstatus is deze kans 10 keer zo groot ten opzichte van de kans voor respondenten met een hoge beroepsstatus; voor respondenten met een lage beroepsstatus is de vermenigvuldigingsfactor zelfs 14. Deze vermenigvuldigingsfactoren veranderen nauwelijks van waarde zodra rekening wordt gehouden met relevante achtergrondkenmerken in model 2. Wat betreft de controlevariabelen kan er geconcludeerd worden dat mannen een meer dan tweemaal zo grote kans hebben om op korte termijn te willen terug keren naar het herkomstland ten opzichte van de kans om tot het pensioen of voor altijd in Nederland te blijven dan vrouwen. Verblijfsduur blijkt een significant negatief effect te hebben: elk jaar dat een respondent langer in Nederland verblijft wordt de kans om op korte termijn terug te willen keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om voorgoed in Nederland te willen blijven of tot in ieder geval het pensioen) steeds kleiner (vermenigvuldigingsfactor: 0,974).

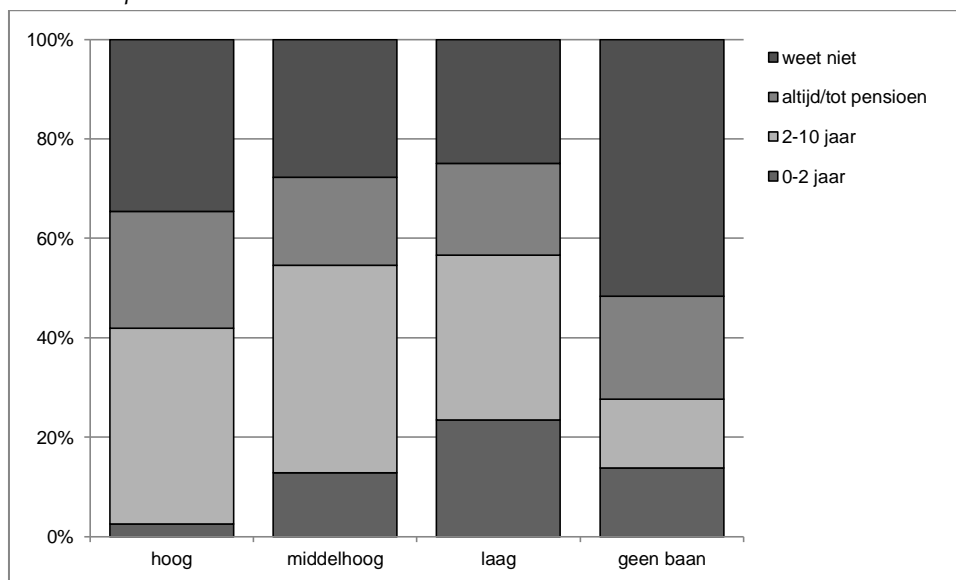
Kijkend naar de vergelijking van de kansverhouding voor het verlaten van Nederland binnen 2 tot 10 jaar met de kansverhouding voor het tot het pensioen of voor altijd willen blijven in Nederland is in model 1 zichtbaar dat er voor zowel de categorieën van de arbeidsmarktparticipatie als de categorieën van de beroepsstatus geen significante waarden worden getoond. Dit betekent dat de arbeidsmarktparticipatie en de beroepsstatus van respondenten niet bijdragen aan een grotere dan wel kleinere kans om over 2 tot 10 jaar Nederland te verlaten in vergelijking met de kans om voorgoed in Nederland te willen blijven of pas na het pensioen terug te willen keren naar het land van herkomst. Ook onder controle van relevante achtergrondkenmerken worden de B-coëfficiënten niet-significant. Alleen het effect van verblijfsduur heeft een significante negatieve waarde. Wederom blijkt dat naarmate respondenten langer in Nederland verblijven hun kans om binnen twee tot tien jaar terug te keren naar het herkomstland ten opzichte van de kans om voor altijd in Nederland te blijven of tot in ieder geval het pensioen kleiner wordt.

Ten slotte is in de derde kolom nog de vergelijking tussen de kansverhouding voor respondenten die niet weten wanneer en óf ze willen terugkeren naar het herkomstland en de kansverhouding voor de referentiegroep weergegeven. Alleen de categorie lage beroepsstatus heeft in het tweede model een significante waarde. Dit betekent dat respondenten met een lage beroepsstatus een grotere kans hebben om niet precies te weten wanneer en óf ze willen terugkeren (vergeleken met

de kans op het voor altijd in Nederland willen blijven of tot in ieder geval de pensioenleeftijd is bereikt) dan respondenten met een hoge beroepsstatus. De arbeidsmarktparticipatie heeft geen invloed op de kansen op het nog niet weten wanneer terug te keren. Uit het tweede model met de relevante achtergrondkenmerken er in opgenomen blijkt ook hier dat verblijfsduur een significant negatief effect heeft: naarmate respondenten langer in Nederland verblijven worden zij steeds zekerder over hun besluit om voorgoed in Nederland te blijven of in ieder geval tot hun pensioen aangezien hun kans om het niet te weten afneemt. Daarnaast blijkt herkomst een invloed te hebben. Respondenten uit Bulgarije hebben de grootste kans om niet te weten wanneer terug te keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om tot het pensioen/voor altijd in Nederland te blijven), gevolgd door respondenten uit Roemenië en respondenten uit Polen.

Figuur 4.2

Verdeling retourintentie in vier categorieën voor respondenten met een hoge, middelhoge en lage beroepsstatus en voor respondenten zonder baan

In figuur 4.2 worden de verschillen tussen de respondenten met een verschillende beroepsstatus en hun retourintentie grafisch weergegeven. Duidelijk zichtbaar is dat van de respondenten met een hoge beroepsstatus slechts een klein percentage (2,5 procent) op zeer korte termijn Nederland wil verlaten. Van de respondenten met een lage beroepsstatus wil bijna een kwart Nederland zo snel mogelijk verlaten. Een groot deel van de respondenten zonder baan blijkt onzeker te zijn over de toekomst en weet nog niet op welke termijn zij terug zullen keren naar het herkomstland. De resultaten van de lineaire regressieanalyse en de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse laten zien dat de hoogte van de beroepsstatus een beperkte maar significante rol speelt in de verklaring van de verschillen in retourintenties. De bevinding is dat vooral respondenten met een lagere beroepsstatus aangeven Nederland snel weer te willen verlaten, terwijl respondenten met een hoge beroepsstatus vaker aangeven nog niet te weten wanneer terug te keren naar het herkomstland. Dit resultaat biedt beperkte ondersteuning voor de neoklassieke migratie-hypothese die stelt dat naarmate de beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger is, de retourintenties geringer zijn.

De resultaten wat betreft de arbeidsmarktparticipatie zijn minder eenduidig. Uit de lineaire regressieanalyse blijkt dat zelfstandigen de minst sterke retourintentie hebben, gevolgd door de

respondenten zonder baan. Werknemers in dienst van een bedrijf of uitzendbureau blijken relatief gezien de sterkste retourintentie te hebben. Uit de multinomiale logistische regressieanalyse blijkt daarnaast dat arbeidsmigranten met een mondeling contract of werkzaam in het informele circuit een kleinere kans hebben om snel te willen terugkeren naar het herkomstland dan arbeidsmigranten in dienst van een bedrijf of uitzendbureau. Het feit dat zelfstandigen de minst sterke retourintenties hebben biedt ondersteuning voor de neoklassieke migratie-hypothese, die stelt dat arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa met een vaste arbeidsmarktpositie een minder sterke wens hebben om terug te keren naar het herkomstland dan arbeidsmigranten met een onzekere positie op de arbeidsmarkt. Het feit dat werknemers in dienst van een bedrijf of uitzendbureau de meest sterke retourintentie hebben spreekt de neoklassieke migratiehypothese weer tegen en biedt ondersteuning voor de NELM-hypothese, die stelt dat een hogere arbeidsmarktpositie onder arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa leidt tot een sterkere retourintentie.

4.3 Sociaal-culturele integratie en retourintentie

De tweede stap van dit onderzoek is het onderzoeken van de relatie tussen sociaal-culturele integratie en de retourintentie van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. De hypothese zoals geformuleerd in hoofdstuk 2 is gebaseerd op de assimilatie-theorie en luidt: naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland meer contact met Nederlanders hebben, de Nederlandse taal beter beheersen en zich meer interesseren voor nieuws uit en ontwikkelingen in Nederland, zijn de retourintenties geringer. De variabele sociaal-culturele integratie is gebaseerd op contact met Nederlanders, beheersing Nederlandse taal en interesse in Nederlands nieuws. Alvorens met behulp van lineaire regressieanalyse en multinomiale regressieanalyse dit verband te onderzoeken dient er vastgesteld te worden of er samenhang tussen de kenmerken sociaal-culturele integratie en retourintentie bestaat. Er blijkt een significant negatieve relatie te bestaan tussen sociaal-culturele integratie en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) (Pearson r : -0,278; p -waarde: 0,000) wat betekent dat hoe hoger de score op de schaal sociaal-culturele integratie, hoe lager de score op de variabele retourintentie in maanden. Ook het verband tussen sociaal-culturele integratie en de retourintentie in vier categorieën is significant (Chi-kwadraat: 293,536; vrijheidsgraden: 222; p -waarde: 0,001).

In tabel 4.3 zijn de resultaten van de lineaire regressieanalyse weergegeven. In model 1 is alleen de variabele sociaal-culturele integratie opgenomen, in het tweede model zijn de controlevariabelen toegevoegd. Na uitvoering van de residuenanalyse zijn tweeëntwintig respondenten verwijderd uit de analyse, omdat hun antwoorden te veel afweken van de overige respondenten en zij de resultaten sterk beïnvloedden. De Adjusted R-kwadraat heeft in het eerste model een waarde van 0,089. Dit betekent dat een kleine negen procent van de totale variantie van de variabele retourintentie in maanden wordt verklaard door sociaal-culturele integratie. Wanneer de controlevariabelen worden opgenomen in het tweede model stijgt de Adjusted R-kwadraat naar 0,122. Sociaal-culturele integratie verklaart samen met geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, verblijfsduur en herkomst iets meer dan twaalf procent van de totale te verklaren variantie van variabele de retourintentie in maanden.

Zowel in het eerste als in het tweede model is een negatieve B-coëfficiënt (model 1: -0,121; model 2: -0,119) voor sociaal-culturele integratie waar te nemen, die ook in beide gevallen significant is wanneer een betrouwbaarheidsniveau wordt gehanteerd van 1 procent. Dit betekent dat onder

controle van relevante achtergrondvariabelen sociaal-culturele integratie een negatieve invloed heeft op de retourintentie. Naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië sterker sociaal geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving is de termijn waarop zij wensen terug te keren naar het herkomstland langer. Daarnaast blijkt dat onder controle van sociaal-culturele integratie en verschillende achtergrondkenmerken Bulgaarse arbeidsmigranten een minder sterke retourintentie hebben dan Poolse arbeidsmigranten.

Tabel 4.3

Het verband tussen sociaal-culturele integratie en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=238)

	Model 1		Model 2	
	B	S.E.	B	S.E.
Constante	5,022 ***	0,045	5,228***	0,135
Sociaal-culturele integratie	-0,121 ***	0,024	-0,119***	0,028
Geslacht (0=man)			-0,055	0,040
Leeftijd			-0,003	0,002
Opleidingsniveau				
Primair onderwijs			Ref.	Ref.
Secundair onderwijs			-0,137	0,126
Hoger onderwijs			-0,038	0,115
Universitair onderwijs			-0,011	0,127
Overig			0,167	0,202
Verblijfsduur			-0,001	0,001
Herkomst				
Polen			Ref.	Ref.
Roemenië			-0,072	0,058
Bulgarije			-0,136**	0,054
Adjusted R²		0,089		0,122

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

In tabel 4.4 zijn de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse met als afhankelijke variabele retourintentie in vier categorieën gepresenteerd. Het model schat de kansverhouding dat respondenten met een bepaalde score op de variabele sociaal-culturele integratie over respectievelijk 0 tot 2, 2 tot 10 jaar of over onbekende tijd terug willen keren naar het herkomstland en vergelijkt deze met de kansverhouding dat respondenten tot hun pensioen of voor altijd in Nederland willen blijven. Bij elke vergelijking is in het eerste model alleen sociaal-culturele integratie opgenomen en zijn in het tweede model de relevante achtergrondkenmerken toegevoegd. Het model met alleen sociaal-culturele integratie erin opgenomen verklaard 13 procent van de totale variantie van de variabele retourintentie in categorieën, het model waar naast sociaal-culturele integratie ook relevante achtergrondkenmerken zijn opgenomen verklaard iets meer dan 23 procent van de totale variantie van de afhankelijke variabele retourintentie in categorieën.

In de eerste kolom zijn de resultaten van de vergelijking tussen de kans voor het op korte termijn (binnen 0 tot 2 jaar) Nederland willen verlaten vergeleken met de kansverhouding voor het voorgoed willen blijven in Nederland, of tot in ieder geval het behalen van het pensioen. De vermenigvuldigingsfactor van de variabele sociaal-culturele integratie ligt onder de 0, wat betekent dat de kans op het Nederland willen verlaten op zeer korte termijn 0,237 groter wordt (kleiner dus) naarmate de score op sociaal-culturele integratie een eenheid toeneemt. Onder controle van relevante achtergrondkenmerken veranderen de resultaten nauwelijks. De effecten van de controlevariabelen laten zien dat voor mannen de kans om op zeer korte termijn te willen vertrekken naar het

Tabel 4.4

Het verband tussen sociaal-culturele integratie en de retourintentie in vier categorieën (referentiecategorie is 'tot pensioen/altijd') van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=635)

	0 - 2 jaar				2 - 10 jaar				Weet niet			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Constante	2,613***		3,492***		2,112***		1,909*		2,318***		2,228**	
Sociaal-culturele integratie	-1,440***	0,237	-1,563***	0,209	-0,734***	0,480	-0,805***	0,447	-0,973***	0,378	-0,944***	0,389
Geslacht (0=vrouw)			1,115***	3,050			0,392	1,479			0,226	1,253
Leeftijd			-0,022	0,978			-0,006	0,994			-0,007	0,993
Opleidingsniveau												
Primair			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Secundair			-0,943	0,389			-0,411	0,663			-0,603	0,547
Hoger			-0,017	0,984			-0,493	1,637			0,006	1,006
Universitair			0,151	1,163			0,696	2,006			0,341	1,407
Overig			1,329	3,778			-0,364	0,695			0,376	1,456
Verblijfsduur			-0,015**	0,986			-0,003	0,997			-0,003	0,997
Herkomst												
Polen			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Roemenië			-0,441	0,643			-0,133	0,879			0,376	1,457
Bulgarije			-1,055**	0,348			0,126	1,134			0,664**	1,942
Nagelkerke R²	0,130		0,235		0,130		0,235		0,130		0,235	
-2 Log Likelihood	498,364		1559,39		498,364		1559,39		498,364		1559,39	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

herkomstland (vergeleken met de kans om nooit of pas bij het bereiken van het pensioen Nederland te verlaten) driemaal groter is dan dezelfde kans voor vrouwen. Bulgaren blijken daarnaast een drie keer zo kleine kans te hebben om binnen twee terug te keren naar hun herkomstland dan Polen (vermenigvuldigingsfactor: 0,348).

De tweede kolom laat zien dat de kans om over 2 tot 10 jaar te willen terug keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om tot het pensioen/altijd in Nederland te blijven) steeds kleiner wordt naarmate de sociaal-culturele sterker wordt (vermenigvuldigingsfactor: 0,480). De achtergrondkenmerken opgenomen in het tweede model zorgen er niet voor dat de resultaten veranderen.

De derde kolom toont de resultaten van de vergelijking tussen de kansverhouding op het niet weten wanneer terug te keren naar het herkomstland en de kansverhouding op het willen terugkeren naar het land van herkomst als het pensioen is bereikt en het helemaal niet wensen terug te keren. De resultaten komen overeen met de resultaten uit de eerste en tweede kolom van de tabel: de kans op het niet weten wanneer Nederland te verlaten (vergeleken met de kans op het voor het voorgoed in Nederland willen blijven tot in ieder geval het pensioen) wordt kleiner naarmate de sociaal-culturele integratie toeneemt (vermenigvuldigingsfactor: 0,378). Deze factor verandert nauwelijks wanneer de relevante achtergrondkenmerken in het tweede model aan de analyse worden toegevoegd. Wat betreft de effecten van de relevante achtergrondkenmerken is alleen de categorie Bulgarije van de variabele herkomst significant. Terwijl Bulgaren een kleinere kans hebben om binnen twee jaar Nederland te willen verlaten dan Polen, hebben zij een grotere kans om niet te weten wanneer te willen terugkeren naar het herkomstland dan Polen (vermenigvuldigingsfactor: 1,942).

Zowel de lineaire als de multinomiale logistische regressieanalyse tonen aan dat sociaal-culturele integratie een significant negatieve invloed heeft op de retourintentie. Naarmate arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa sterker sociaal-cultureel geïntegreerd zijn, dat wil zeggen vaker contact met Nederlanders hebben, de Nederlandse taal goed beheersen en interesse hebben in het Nederlandse nieuws en Nederlandse ontwikkelingen, is hun retourintentie minder sterk. Dit komt overeen met de assimilatiehypothese en deze hypothese kan daarom ook niet worden verworpen.

4.4 Transnationale activiteiten en retourintentie

De derde stap in dit onderzoek is het onderzoeken van de relatie tussen transnationale activiteiten en de retourintentie van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. In hoofdstuk 2 is de transnationalisme-hypothese geformuleerd die aangeeft dat naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland meer transnationale activiteiten vertonen, hun retourintenties sterker zullen zijn. Transnationale activiteiten zijn in dit onderzoek geoperationaliseerd met de relatieve hoogte van remittances (geldovermakingen) naar het herkomstland in de vorm van het percentage remittances van het inkomen, met contact met familie en vrienden in het herkomstland in de vorm van de contactfrequentie en met het bezoeken van het herkomstland in de vorm van de bezoekfrequentie. Voordat met behulp van lineaire en multinomiale logistische regressieanalyse geanalyseerd is of de hypothese al dan niet verworpen moet worden is nagegaan hoe de bivariate verbanden tussen de verschillende operationalisering van transnationale activiteiten enerzijds en retourintentie anderszijds eruitzien. Op één na bereikt geen enkele Chi-kwadraat (of in het geval van het verband tussen bezoekfrequentie en retourintentie in maanden de Pearson's r) significantie. Alleen

de Chi-kwadraat van het verband tussen de bezoekfrequentie en de retourintentie in vier categorieën is significant (Chi-kwadraat: 100,234; vrijheidsgraden: 51; p-waarde: 0,000). Dit duidt er waarschijnlijk op dat de transnationale activiteiten geen bijdrage leveren aan de verklaring van de verschillen in retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. De regressieanalyses moeten dit echter verder uitwijzen.

In tabel 4.5 zijn de resultaten van de lineaire regressieanalyse met als onafhankelijke variabelen de verschillende transnationale activiteiten en als afhankelijke variabele de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) weergegeven. In de eerste drie modellen zijn de drie activiteiten namelijk het percentage remittances van het inkomen (model 1), de contactfrequentie met familie en vrienden (model 2) en de bezoekfrequentie aan het herkomstland (model 3) apart aan de regressieanalyse toegevoegd. In het vierde model zijn ze gezamenlijk opgenomen in de analyse en in het vijfde model zijn aan deze analyse de relevante achtergrondkenmerken aan toegevoegd. Er is geen sprake van sterke multicollineariteit. De residuanalyse toont dezelfde resultaten als bij de voorgaande lineaire regressieanalyses. De tweeëntwintig respondenten met het meest afwijkende antwoordpatroon zijn verwijderd uit de analyse.

In model 1 (niet weergegeven in tabel 4.5) is de variabele het percentage remittances van inkomen opgenomen. Geen van de effecten blijkt significant te zijn. Het percentage remittances van het inkomen blijkt aldus geen bijdrage te leveren aan de verklaring van de variabele retourintentie in maanden. In het tweede model (niet weergegeven in tabel 4.5) zijn de predictoren contactfrequentie met familie en contactfrequentie met vrienden in het herkomstland opgenomen. Geen van de categorieën blijkt echter een significante B-coëfficiënt te hebben. Dit betekent dat ook de contactfrequentie met familie en vrienden geen bijdrage levert aan de verklaring van de retourintentie, uitgedrukt in maanden, van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Ook voor de variabele bezoekfrequentie, die in het derde model (niet weergegeven in tabel 4.5) is opgenomen als predictor van de retourintentie van arbeidsmigranten, geldt dat de B-coëfficiënt niet significant is. Volgens de resultaten van de lineaire regressieanalyse maakt het voor de retourintentie van migranten niet uit hoe vaak zij het herkomstland bezoeken.

In het vierde model zijn alle drie de kenmerken van transnationale activiteiten opgenomen. De aangepaste R-kwadraat van dit model bedraagt -0,029 wat betekent dat de drie kenmerken gezamenlijk nauwelijks iets bijdragen aan de totale te verklaren variantie van de variabele retourintentie in maanden (gedeeld door 100). Ook wanneer de drie kenmerken van transnationale activiteiten in één model worden opgenomen bereikt geen van de variabelen een significant niveau. In het vijfde model, waar naast de drie kenmerken ook de relevante achtergrondkenmerken worden betrokken in de analyse, hebben twee categorieën van het percentage remittances van het inkomen een significante B-coëfficiënt wanneer een betrouwbaarheidsniveau wordt aangehouden van 10 procent. Respondenten die 51 tot 75 procent van het inkomen en respondenten die 76 tot 100 procent van hun inkomen besteden aan het herkomstland hebben een significant sterkere retourintentie dan respondenten die maximaal een kwart van hun inkomen besteden aan het herkomstland. De drie kenmerken van transnationalisme en de controlevariabelen geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, verblijfsduur en herkomst verklaren samen iets meer dan drie procent van de totale te verklaren variantie van de variabele retourintentie in maanden (gedeeld door 100). Leeftijd heeft een negatief effect op de retourintentie in maanden: naarmate arbeidsmigranten ouder zijn, is hun retourintentie minder sterk. Daarnaast blijkt dat arbeidsmigranten uit Bulgarije een minder sterke retourintentie hebben dan arbeidsmigranten uit Polen. Op basis van de resultaten van de lineaire regressieanalyse

kan worden geconcludeerd dat de transnationale activiteiten weinig tot niets bijdragen aan de verklaring van de retourintentie van arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije.

Tabel 4.5

De verbanden tussen transnationale activiteiten in de vorm van het percentage remittances van het inkomen, contactfrequentie met familie en vrienden en de bezoekfrequentie aan het herkomstland enerzijds en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) anderzijds van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=231)

	Model 4		Model 5	
	B	S.E.	B	S.E.
Constante	4,765***	0,055	5,050***	0,176
% remittances van inkomen				
0-25 procent	ref.	ref.	ref.	ref.
26-50 procent	0,016	0,068	0,018	0,068
51-75 procent	0,108	0,093	0,094*	0,094
76-100 procent	0,132	0,105	0,124*	0,107
missend	0,039	0,051	0,001	0,051
Contactfrequentie familie				
Elke dag	ref.	ref.	ref.	Ref.
Een keer per week	-0,001	0,047	0,018	0,048
Een keer per maand	-0,060	0,099	-0,125	0,097
< een keer per maand	0,158	0,318	0,208	0,614
Nooit	0,341	0,313	0,261	0,306
Contactfrequentie vrienden				
Elke dag	Ref.	Ref.		
Een keer per week	0,062	0,051	0,051	0,051
Een keer per maand	0,008	0,065	0,034	0,068
< een keer per maand	-0,004	0,087	0,030	0,087
Nooit	0,078	0,091	0,093	0,092
Bezoekfrequentie	-0,003	0,006	-0,002	0,006
Geslacht (0=man)			-0,027	0,045
Leeftijd			-0,006**	0,003
Opleidingsniveau				
Primair			Ref.	Ref.
Secundair			-0,051	0,156
Hoger			-0,007	0,144
Universitair			-0,007	0,156
Overig			0,227	0,232
Verblijfsduur			-0,002**	0,001
Herkomst				
Polen			Ref.	Ref.
Roemenië			-0,047	0,067
Bulgarije			-0,121*	0,064
Adjusted R²	-0,029		0,032	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

Een multinomiale logistische regressieanalyse moet uitwijzen of de bevindingen van de lineaire regressieanalyse ook worden gevonden wanneer de gehele dataset met ruim 640 respondenten wordt gebruikt. In tabel 4.6, 4.7 en 4.8 zijn de resultaten hiervan weergegeven. Vanwege een aantal redenen zijn de transnationale activiteiten in aparte analyses opgenomen. In de eerste plaats om het aantal lege cellen of cellen met een zeer lage frequentie te vermijden. Wanneer alle transnationale activiteiten in één multinomiale logistische regressieanalyse opgenomen zouden worden, is de kans groot dat de resultaten onbetrouwbaar zijn omdat in bepaalde cellen geen cases zitten of slechts een zeer klein aantal cases. De tweede reden is ten behoeve van de leesbaarheid. Analyses met alle transnationale activiteiten erin leveren zodanig grote tabellen op dat deze niet op het standaard A4formaat papier te presenteren zijn. In tabel 4.6 zijn de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse weergegeven met als predictor het percentage remittances van het inkomen, in tabel 4.7 zijn de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse met als predictor de contactfrequentie met

vrienden weergegeven en in tabel 4.8 de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse met bezoekfrequentie als voorspellende variabele. In elke tabel zijn in het eerste model alleen de transnationale activiteiten opgenomen, in het tweede model zijn de relevante achtergrondkenmerken aan de analyse toegevoegd.

In de eerste kolom van tabel 4.6 wordt de kansverhouding dat respondenten binnen zeer korte termijn (0 tot 2 jaar) Nederland willen verlaten met de kansverhouding dat respondenten tot hun pensioen of voor altijd in Nederland willen blijven. De constante geldt voor de referentiegroep, de groep die 76 tot 100 procent van hun inkomen overmaakt naar het herkomstland.

In model 1 is waar te nemen dat respondenten bij wie 0 tot 25 procent en 50 tot 75 procent van het inkomen ten goede komt aan het herkomstland een minder grote kans hebben om op korte termijn terug te willen keren (vergeleken met de kans om pas na het pensioen terug te keren of helemaal niet terug te keren) dan respondenten die een groot deel van hun inkomen overmaken (vermenigvuldigingsfactoren zijn respectievelijk 0,149 en 0,143). Voor respondenten waarvan onbekend is hoeveel geld ze overmaken naar het herkomstland is deze kans nog kleiner (vermenigvuldigingsfactor: 0,115). Terwijl de effecten van de groep respondenten die 0 tot 25 en 50 tot 75 procent van hun inkomen overmaken naar het herkomstland hun significantie verliezen wanneer in model 2 rekening wordt gehouden met relevante achtergrondkenmerken, behoudt de categorie 'missend' zijn significantie. Het tweede model laat zien dat verblijfsduur een significant negatieve invloed heeft op de kans om binnen twee jaar terug te keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om pas na het pensioen of nooit terug te keren): naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije langer in Nederland verblijven wordt kans om op korte termijn terug te keren steeds kleiner (vermenigvuldigingsfactor: 0,967). Bulgaren hebben daarnaast een kleinere kans om op korte termijn Nederland te verlaten dan Polen.

Het percentage remittances van het inkomen blijkt geen invloed te hebben op de kans om binnen 2 tot 10 jaar Nederland te verlaten, vergeleken met de kans om voorgoed in Nederland te blijven, tot in ieder geval het pensioen. Dit blijkt uit de tweede kolom van tabel 4.6. Geen van de categorieën van de variabele percentage remittances van het inkomen heeft een significante B-coëfficiënt, ook niet als er in het tweede model rekening wordt gehouden met relevante achtergrondkenmerken. De variabele verblijfsduur heeft wel een significante B-coëfficiënt. Het voorteken is negatief en de vermenigvuldigingsfactor ligt onder de 1, wat betekent dat respondenten die langer in Nederland verblijven een kleinere kans hebben om over twee tot tien jaar terug te keren naar vergeleken met de kans om Nederland niet te verlaten of pas wanneer het pensioen is bereikt dan respondenten die korter in Nederland zijn.

In de derde kolom van model 4.6 wordt de vergelijking gemaakt van de kansverhouding om nog niet te weten wanneer terug te keren naar het herkomstland met de kansverhouding om na het pensioen of nooit terug te keren. Alle categorieën van de variabele percentage remittances van inkomen hebben een significante B-coëfficiënt. De vermenigvuldigingsfactoren zijn allen onder de nul, wat betekent dat de kansen voor de overige categorieën om niet te weten wanneer terug te keren naar het land van herkomst kleiner zijn (vergeleken met de kans om tot het pensioen of voor altijd te blijven) dan voor de respondenten die 76 tot 100 procent van het inkomen naar het herkomstland sturen. De groep waarvan 51 tot 75 procent van het inkomen ten goede komt aan het herkomstland heeft de kleinste kans om het nog niet te weten (vermenigvuldigingsfactor: 0,125), gevolgd door respondenten waarvan onbekend is hoeveel zij overmaken naar het herkomstland (vermenigvuldigingsfactor 0,136), respondenten die 0 tot 25 procent van het inkomen besteden aan het

herkomstland (vermenigvuldigingsfactor: 0,140) en respondenten die 26 tot 50 procent van het inkomen besteden (vermenigvuldigingsfactor: 0,153). Deze volgorde verandert enigszins maar niet drastisch wanneer relevante achtergrondkenmerken zijn opgenomen in het tweede model. Naarmate respondenten langer in Nederland verblijven neemt hun kans om niet precies te weten wanneer ze terug zullen keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om voorgoed in Nederland te blijven of pas terug te keren wanneer de pensioensleeftijd is bereikt) af. Respondenten afkomstig uit Bulgarije hebben een tweemaal zo grote kans om onzeker te zijn over wanneer terug te keren naar het herkomstland dan respondenten uit Polen.

Zowel de lineaire regressieanalyse als de multinomiale logistische regressieanalyse tonen niet voldoende aan dat de hoogte van het percentage remittances van het inkomen een significante invloed heeft op de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Uit de lineaire regressieanalyse blijkt dat alleen onder controle van relevante achtergrondkenmerken respondenten die meer dan de helft van hun inkomen besteden aan het herkomstland een significant sterkere retourintentie hebben dan respondenten die slechts maximaal een kwart van hun inkomen overmaken naar het land van herkomst. De multinomiale logistische regressieanalyse toont dat respondenten die 0 tot 25 procent of 51 tot 75 procent van hun inkomen naar het herkomstland overmaken een kleinere kans hebben om op zeer korte termijn naar het herkomstland terug te keren dan respondenten die driekwart tot hun gehele inkomen besteden aan familie en vrienden in het herkomstland. Er moet opgemerkt worden dat de bovenstaande effecten allen slechts significant zijn bevonden wanneer een betrouwbaarheidsgebied van 10 procent is gehanteerd. Een kleiner betrouwbaarheidsniveau zou geen significante resultaten opleveren. Het deel van de transnationalisme-hypothese dat stelt dat naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië procentueel gezien meer geld overmaken naar het herkomstland, zij ook sterkere retourintenties hebben mag op basis van de resultaten uit dit onderzoek niet direct worden verworpen. Een (sterke) bevestiging van de hypothese is echter niet aan de orde.

In tabel 4.7 zijn de resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse met als predictor de contactfrequentie met vrienden en als afhankelijke variabele de retourintentie in vier categorieën getoond. Er is voor gekozen de variabele die weergeeft hoe vaak respondenten contact hebben met familie in het land van herkomst niet op te nemen in de analyses, omdat deze variabele een zeer scheve verdeling heeft. Deze scheve verdeling heeft als belangrijke consequentie dat veel cellen leeg of nauwelijks gevuld zouden zijn wanneer de variabele zou worden opgenomen in de analyse. De schattingen worden daardoor onbetrouwbaar. In het eerste model is steeds alleen de contactfrequentie met vrienden opgenomen, in het tweede model zijn de relevante achtergrondkenmerken aan de analyse toegevoegd. De contactfrequentie met vrienden alleen verklaard bijna tweeënhalf procent van de totale te verklaren variantie van de variabele retourintentie in vier categorieën. Wanneer de controlevariabelen er in het tweede model aan toe worden gevoegd stijgt de R-kwadraat naar 0,157, wat er op duidt dat de variabelen uit het tweede model samen meer dan vijftien procent van de variantie van retourintentie in categorieën verklaard.

In de eerste kolom zijn de resultaten van de vergelijking tussen de kansverhouding om op zeer korte termijn terug te keren naar het land van herkomst en de kansverhouding om nooit te terug te keren of pas na het pensioen weergegeven. Geen van de coëfficiënten heeft een significante waarde, ook niet als rekening wordt gehouden met relevante achtergrondkenmerken zoals geslacht en opleidingsniveau. De contactfrequentie met vrienden heeft aldus geen invloed op de kans om op zeer korte termijn terug te keren naar het herkomstland, vergeleken met de kans om tot het pensioen of

voorgoed in Nederland te blijven. Geslacht en verblijfsduur hebben wel een significant effect: mannen en respondenten die nog maar kort in Nederland verblijven hebben een grotere kans om op korte termijn te willen vertrekken uit Nederland en terug te keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om tot het pensioen of voor altijd in Nederland te willen blijven) dan vrouwen en respondenten die al langer in Nederland zijn.

In de tweede kolom is de vergelijking van de kansverhouding om binnen 2 tot 10 jaar terug te keren naar het herkomstland met de kansverhouding om voorgoed in Nederland te willen blijven of tot in ieder geval het pensioen weergegeven. Respondenten die nooit contact met vrienden hebben zijn als de referentiegroep opgevat. Uit model 1 (en ook uit model 2) blijkt dat respondenten die elke dag of een keer per week contact hebben met hun vrienden in het herkomstland een significant grotere kans hebben om binnen 2 tot 10 jaar Nederland te verlaten (vergeleken met de kans niet te willen terugkeren naar het herkomstland of in ieder geval pas na het pensioen) dan respondenten die nooit contact hebben met hun vrienden in het land van herkomst. De vermenigvuldigingsfactoren variëren in beide modellen tussen de 2,5 en 3,2.

De vergelijking tussen de kansverhouding van het nog niet weten wanneer terug te keren naar het herkomstland en de kansverhouding van het tot het pensioen of voor altijd in Nederland willen blijven is gepresenteerd in de derde kolom van tabel 4.7. Alleen de B-coëfficiënt van de categorie een keer per week contact met vrienden is significant positief. De vermenigvuldigingsfactor laat zien dat de kans voor respondenten die een keer per week contact hebben met vrienden in het herkomstland een 2,4 keer zo grote kans hebben om niet te weten wanneer terug te keren naar het herkomstland (vergeleken met de kans om Nederland nooit meer te willen verlaten, of tot in ieder geval het pensioen willen blijven) dan voor respondenten die nooit contact hebben met vrienden in het herkomstland. In model 2, waar de relevante achtergrondkenmerken worden toegevoegd, verliest het effect echter zijn significantie. De resultaten van deze multinomiale logistische regressieanalyse laten zien dat verblijfsduur een negatief effect heeft op de retourintentie in vier categorieën, en dat Bulgaarse arbeidsmigranten een grotere kans hebben om niet te weten wanneer ze wensen terug te keren naar het herkomstland dan Poolse arbeidsmigranten.

Wat betreft het verband tussen de frequentie van contact met familie en vrienden in het herkomstland en de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa is het lastig uitspraken te doen. Uit de lineaire regressieanalyse blijkt dat zowel contact met familie als contact met vrienden in het herkomstland niet bijdraagt aan een sterkere retourintentie van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije of Roemenië. De multinomiale logistische regressieanalyse laat duidelijk zien dat respondenten die elke dag of een keer per week contact hebben met hun vrienden in het herkomstland een grotere kans hebben om binnen twee tot tien jaar Nederland te verlaten (vergeleken met de kans dat zij voorgoed in Nederland willen blijven, maar tot in ieder geval het pensioen) dan respondenten die nooit contact hebben met hun vrienden. Er worden daarnaast echter geen andere significante verbanden gevonden. Op basis van de resultaten uit dit onderzoek kan daarom niet worden geconcludeerd dat de veelvuldig van contact met familie en vrienden in het herkomstland er toe leidt dat migranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië een sterkere retourintentie hebben.

Ten slotte is in tabel 4.8 het resultaat gepresenteerd van de multinomiale logistische regressieanalyse met als predictor de bezoekfrequentie en als afhankelijke variabele de retourintentie in vier categorieën. Er zijn steeds vergelijkingen gemaakt van de kansverhouding om op een bepaalde duur terug te keren naar het herkomstland met de kansverhouding om pas bij het bereiken van het pensioen terug te keren of nooit terug te keren en voor altijd in Nederland te blijven. Zichtbaar is dat

Tabel 4.6

Het verband tussen het percentage remittances van het inkomen en de retourintentie in vier categorieën (referentiecategorie is 'tot pensioen/altijd') van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=642)

	0 - 2 jaar				2 - 10 jaar				Weet niet			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Constante	1,946*		3,340*		2,079*		2,829*		2,303**		3,236**	
% remittances van inkomen												
0-25 procent	-1,907*	0,149	-1,469	0,230	-1,094	0,335	-1,136	0,321	-1,966*	0,140	-2,106*	0,122
26-50 procent	-1,907	0,162	-1,368	0,255	-1,420	0,242	-1,404	0,246	-1,875*	0,153	-1,911*	0,148
51-75 procent	-1,821*	0,143	-1,814	0,165	-1,856	0,156	-1,897	0,150	-2,079*	0,125	-2,036*	0,131
76-100 procent	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
missend	-2,159**	0,115	-1,868*	0,154	-1,651	0,192	-1,784	0,168	-1,998*	0,136	-2,195**	0,111
Geslacht (0=vrouw)			0,921**	2,511			0,306	1,358			0,062	1,064
Leeftijd			-0,022	0,979			-0,011	0,989			-0,010	0,990
Opleidingsniveau												
Primair			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Secundair			-0,726	0,484			-0,590	0,554			-0,505	0,604
Hoger			-0,688	0,503			-0,205	0,815			-0,562	0,570
Universitair			-0,646	0,524			0,035	1,036			-0,239	0,787
Overig			0,966	2,627			-0,0866	0,421			0,008	1,008
Verblijfsduur			-0,033***	0,967			-0,010**	0,990			-0,011**	0,989
Herkomst												
Polen			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Roemenië			-0,180	0,836			-0,171	0,842			0,338	1,402
Bulgarije			-0,784*	0,457			0,142	1,153			0,797***	2,218
Nagelkerke R²	0,025		0,161		0,025		0,161		0,025		0,161	
-2 Log Likelihood	64,829		1614,99		64,829		1614,99		64,829		1614,99	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

Tabel 4.7

Het verband tussen de contactfrequentie met vrienden in het herkomstland en de retourintentie in vier categorieën (referentiecategorie is 'tot pensioen/altijd') van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=641)

	0 - 2 jaar				2 - 10 jaar				Weet niet			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Constante	-0,288		1,509		-0,288		0,162		-0,182		0,475	
Contactfrequentie vrienden												
Elke dag	0,262	1,300	0,032	1,033	1,065**	2,900	0,869*	2,451	0,652	1,920	0,452	1,571
Een keer per week	0,546	1,725	0,251	1,285	1,156**	3,176	1,012*	2,751	0,875*	2,400	0,715	2,044
Een keer per maand	-0,140	0,870	-0,285	0,752	0,679	1,971	0,572	1,772	0,379	1,461	0,202	1,224
< een keer per maand	-0,080	0,923	-0,073	0,930	0,431	1,538	0,400	1,492	-0,437	0,646	-0,450	0,638
Nooit	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Geslacht (0=vrouw)			0,907***	2,476			0,319	1,375			0,084	1,088
Leeftijd			-0,016	0,984			0,002	1,002			0,003	1,003
Opleidingsniveau												
Primair			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Secundair			-0,735	0,480			-0,599	0,549			-0,622	0,488
Hoger			-0,748	0,473			-0,292	0,747			-0,679	0,425
Universitair			-0,830	0,436			-0,245	0,782			-0,514	0,542
Overig			1,063	2,896			-0,842	0,431			-0,021	0,989
Verblijfsduur			-0,034***	0,967			-0,008*	0,992			-0,011**	0,990
Herkomst												
Polen			ref.	ref.			ref.	ref.			Ref.	Ref.
Roemenië			-0,099	0,906			-0,102	0,903			0,424	1,528
Bulgarije			-0,785*	0,456			0,105	1,110			0,725**	2,064
Nagelkerke R²	0,024		0,157		0,024		0,157		0,024		0,157	
-2 Log Likelihood	68,007		1616,44		68,007		1616,44		68,007		1616,44	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

Tabel 4.8

Het verband tussen de bezoekfrequentie aan het herkomstland en de retourintentie in vier categorieën (referentiecategorie is 'tot pensioen/altijd') van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=612)

	0 - 2 jaar				2 - 10 jaar				Weet niet			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Constante	-0,055		1,135		0,627***		0,794		0,480***		1,049	
Bezoekfrequentie	-0,002	0,998	-0,008	0,992	-0,010	0,990	-0,010	0,990	-0,070	0,932	-0,021	0,979
Geslacht (0=vrouw)			0,827***	2,286			0,329	1,389			0,141	1,151
Leeftijd			-0,014	0,986			-0,001	0,999			-0,003	0,997
Opleidingsniveau												
Primair			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Secundair			-0,225	0,799			-0,312	0,732			-0,614	0,514
Hoger			-0,238	0,788			0,027	1,027			-0,633	0,531
Universitair			-0,422	0,655			0,170	1,185			-0,462	0,630
Overig			1,536	4,645			-0,533	0,587			-0,328	0,720
Verblijfsduur			-0,035***	0,966			-0,011**	0,898			-0,012**	0,988
Herkomst												
Polen			ref.	ref.			ref.	ref.			ref.	ref.
Roemenië			-0,084	0,920			-0,162	0,850			0,295	1,339
Bulgarije			-0,981**	0,375			0,111	1,118			0,737**	2,090
Nagelkerke R²	0,024		0,147		0,024		0,147		0,024		0,147	
-2 Log Likelihood	68,007		1557,04		68,007		1557,04		68,007		1557,04	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

geen enkele vergelijking de variabele bezoekfrequentie een significante schatting oplevert. Bezoekfrequentie heeft aldus geen invloed op de retourintentie in vier categorieën. De lineaire regressieanalyse leverde een gelijk resultaat op. Er kan aldus geconcludeerd worden dat het deel van de transnationalisme-hypothese dat voorspelt dat naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië vaker op bezoek gaan in het herkomstland hun wens om terug te keren groter is verworpen dient te worden.

4.5 Relatieve sterkte

Er zijn al verschillende onderzoeken uitgevoerd naar de invloed van integratie en transnationale banden op de retournigratie en retourintenties van arbeidsmigranten. Er wordt in deze onderzoeken echter meestal geen aandacht besteed aan de relatieve sterkte van de invloeden van de determinanten integratie en transnationalisme. Welke van de twee is relatief gezien de sterkste predictor van retourintenties? In dit onderzoek komt de relatieve sterkte van de verbanden wel aan bod, en is in hoofdstuk 2 een hypothese geformuleerd die stelt dat structurele integratie in de vorm van (1) arbeidsmarktparticipatie en (2) beroepsstatus en sociaal-culturele integratie relatief gezien sterker verband houden met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië dan transnationale activiteiten in de vorm van (1) het zenden van geld, (2) het contact onderhouden met relaties in het herkomstland en (3) het bezoeken van het herkomstland. In tabel 4.9 zijn de resultaten weergegeven van een lineaire regressieanalyse waarin kenmerken van structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale banden zijn opgenomen als onafhankelijke variabelen en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) als afhankelijke variabele. In het eerste model zijn alle predictoren uit dit onderzoek opgenomen in de analyse. Wanneer zowel structurele integratie, sociaal-culturele integratie als de kenmerken van transnationalisme mee worden genomen in de analyses blijken arbeidsmarktparticipatie en sociaal-culturele integratie de enige variabelen te zijn met significante B-coëfficiënten. Wanneer in het tweede model de relevante achtergrondkenmerken ook in de analyse worden opgenomen, verdwijnen de significante effecten van arbeidsmarktparticipatie bijna geheel. Sociaal-culturele integratie behoudt zijn sterkte. Ook hier blijkt dat naarmate migranten sterker sociaal-cultureel geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving hun wens om terug te keren naar het herkomstland afneemt. Gezamenlijk verklaren structurele integratie, sociaal-culturele integratie, transnationale activiteiten, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, verblijfsduur en herkomst 14,9 procent van de totale te verklaren variantie van de variabele retourintentie in maanden.

Naast de B-coëfficiënten zijn in het derde en vierde model ook de beta's in de tabel weergegeven. De *beta* is de gestandaardiseerde regressie-coëfficiënt en aldus het zuivere effect van de onafhankelijke variabele op afhankelijke variabele. Dat wil zeggen dat de waarde van de beta onafhankelijk is van de meeteenheden van de variabelen. Voor het bepalen van het relatieve belang van de predictor verdient de interpretatie van de beta de voorkeur (Lammers & Pelzer, 2007, p. 31). Omdat de kenmerken arbeidsmarktparticipatie, beroepsstatus, het percentage remittances van het inkomen en de contactfrequentie met familie en vrienden categoriale variabelen zijn, zegt de beta van elke afzonderlijk opgenomen categorie (dummy) niets. Door het opnemen van een *sheafvariabele* (een *sheaf* is een bundel) in de analyse kan achterhaald worden wat de beta-coëfficiënt is van de variabele met de categorieën, en kan het effect van een categoriale vergeleken worden met de effecten van de variabelen van interval niveau. De sheafvariabele (ook wel *compound* genoemd) wordt geconstrueerd door de aparte categoriën (dummy's of dummyvariabelen) te vermenigvuldigen met de bijbehorende

B-coëfficiënten uit een model met alle variabelen er in opgenomen (in dit geval met de B-coëfficiënten van het eerste en tweede model). Deze sheafvariabelen worden opgenomen in plaats van de verschillende aparte categorieën (de dummy's) van de categoriale variabelen. De beta van de sheafvariabele is aldus de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt voor de categoriale variabele.

In het derde model van tabel 4.9 zijn alleen de de sheafvariabelen toegevoegd, in het vierde model zijn ook de relevante achtergrondkenmerken opgenomen. Van de categoriale variabelen opleidingsniveau en herkomst zijn ook sheafvariabelen gemaakt, zodat ook over de relatieve sterkte van deze achtergrondkenmerken uitspraken gedaan kunnen worden. In zowel model 3 als model 4 heeft de variabele sociaal-culturele integratie de hoogste beta en aldus de relatief gezien sterkste invloed op de retourintentie van arbeidsmigranten. In beide modellen zijn de kenmerken van structurele integratie te weten de arbeidsmarktparticipatie en de beroepsstatus na sociaal-culturele integratie relatief gezien de sterkste predictoren van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. In beide modellen heeft ook de variabele contactfrequentie met familie een hoge beta wat betekent dat deze ook een sterke predictor is van de retourintenties. Dit is opvallend aangezien in eerdere analyses deze variabele geen significante bijdrage leverde. Het tweede model laat zien dat leeftijd een sterke bijdrage levert aan de verklaring van de retourintenties: uit de lineaire regressieanalyse blijkt dat naarmate respondenten ouder zijn zij op langere termijn wensen terug te keren. De overige achtergrondkenmerken te weten geslacht, opleidingsniveau en herkomst hebben geen hoge beta-coëfficiënten en hebben relatief gezien geen sterke invloed op de retourintenties van arbeidsmigranten.

Sociaal-culturele integratie en de kenmerken van structurele integratie blijken relatief de sterkste voorspellers te zijn van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije. De hypothese die stelt structurele integratie en sociaal-culturele integratie een relatief sterkere invloed hebben op de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië dan transnationale activiteiten in de vorm van (1) het zenden van geld, (2) het contact onderhouden met relaties in het herkomstland en (3) het bezoeken van het herkomstland wordt daarom op basis van de resultaten van dit onderzoek bevestigd.

Tabel 4.9

De relatieve sterkte van de verbanden tussen structurele integratie in de vorm van arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten in de vorm van het percentage remittances van het inkomen, contactfrequentie met familie en vrienden en de bezoekfrequentie aan het herkomstland en de retourintentie in maanden (gedeeld door 100) van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië (N=224)

	Model 1		Model 2		Model 3			Model 4		
	B	S.E.	B	S.E.	B	Beta	S.E.	B	Beta	S.E.
Constante	4,965	0,111	5,102***	0,202	4,965***		0,053	5,102***		0,085
Arbeidsmarktparticipatie										
Werknemer in dienst	ref.	ref.	ref.	ref.						
Zelfstandig	-0,178**	0,089	-0,180*	0,095						
Informeel/mondeling contract	-0,056	0,057	0,002	0,081						
Geen baan	-0,266**	0,118	-0,181	0,124						
Sheaf arbeidsmarktparticipatie					1,000***	0,220	0,281	1,000***	0,182	0,343
Beroepsstatus										
Hoog	ref.	ref.	ref.	ref.						
Middel	-0,045	0,099	-0,022	0,111						
Laag	0,104	0,088	0,107	0,100						
Geen baan	0,164	0,224	0,125	0,237						
Sheaf beroepsstatus					1,000***	0,216	0,292	1,000**	0,189	0,367
Sociaal-culturele integratie	-0,117***	0,027	-0,116***	0,030	-0,117***	-0,298	0,024	-0,116***	-0,297	0,026
% remittances van inkomen										
0-25 procent	ref.	ref.	ref.	ref.						
26-50 procent	-0,031	0,062	-0,015	0,064						
51-75 procent	0,027	0,085	0,040	0,089						
76-100 procent	0,070	0,098	0,072	0,103						
missend	0,004	0,047	-0,016	0,049						
Sheaf % remittances van inkomen					1,000	0,069	0,885	1,000**	0,075	0,878
Contactfrequentie familie										
Elke dag	ref.	Ref.	ref.	Ref.						
Een keer per week	-0,002	0,043	0,004	0,046						
Een keer per maand	-0,112	0,092	-0,157*	0,094						
< een keer per maand	0,475	0,295	0,418	0,298						
Nooit	0,324	0,281	0,299	0,283						
Sheaf contactfrequentie familie					1,000**	0,152	0,400	1,000***	0,161	0,374
Contactfrequentie vrienden										
Elke dag	ref.	ref.	ref.	ref.						
Een keer per week	0,026	0,047	0,030	0,049						
Een keer per maand	0,004	0,061	0,030	0,065						
< een keer per maand	-0,042	0,085	-0,004	0,087						
Nooit	0,010	0,084	0,022	0,089						
Sheaf contactfrequentie vrienden					1,000	0,060	1,005	1,000	0,049	1,226
Bezoekfrequentie herkomstland	0,005	0,006	0,002	0,006	0,005	0,054	0,005	0,002	0,027	0,006
Geslacht (0=man)			-0,041	0,045				-0,041	-0,064	0,039
Leeftijd			-0,004*	0,003				-0,004***	-0,126	0,002
Sheaf opleidingsniveau								1,000	0,124	0,492
Verblijfsduur			0,000	0,001				0,000	-0,001	0,001
Herkomst										
Polen			ref.	ref.						
Roemenië			-0,043	0,068						
Bulgarije			-0,067	0,090						
Sheaf herkomst								1,000	0,086	0,787
Adjusted R²	0,150		0,149		0,201			0,218		

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01

5

Conclusies en aanbevelingen

In het laatste hoofdstuk van deze scriptie zullen conclusies getrokken worden op basis van de bevindingen uit dit onderzoek. Hiervoor zal in de eerste instantie terug worden geblikt op de probleemstelling en de onderzoeksvragen geformuleerd in het eerste hoofdstuk. Op deze onderzoeksvragen zal worden geprobeerd antwoorden te geven op basis van de in dit onderzoek vergaarde kennis. Er wordt een overzicht gegeven van welke verwachtingen worden bevestigd en welke verwachtingen niet worden ondersteund in dit onderzoek. Voor opvallende resultaten zal getracht worden een verklaring aan te dragen. Tevens wordt er in dit hoofdstuk met een kritische blik naar het onderzoek gekeken. Aan het einde van dit hoofdstuk worden de sterke en zwakke punten van dit onderzoek besproken. Mede op basis hiervan zullen ten slotte aanbevelingen gedaan worden voor mogelijk vervolgonderzoek.

5.1 Conclusie

Er is in Nederland nog weinig bekend over het retourmigratiegedrag en de retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit één van de MOE-landen in Nederland. Dit is enigszins verbazingwekkend, aangezien de groep arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland steeds meer in omvang toeneemt (CBS, 2011a). Om meer inzicht te krijgen in de retourintenties van deze nieuwe migrantengroep in Nederland en om te ontdekken of de sociologische kenmerken integratie en transnationalisme hiermee verband houden is de volgende centrale probleemstelling geformuleerd:

Welke rol spelen structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten bij de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland?

Om tot concrete toetsbare vragen te komen is de algemene probleemstelling uitgesplitst naar twee meer specifieke onderzoeksvragen. De eerste onderzoeksvraag luidt:

In hoeverre bestaan er verbanden tussen enerzijds structurele en sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten en anderzijds retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland en in welke richting lopen deze verbanden?

Wat betreft het verband tussen structurele integratie en retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland zijn twee tegengestelde hypothesen afgeleid uit twee sociaaleconomische theorieën. De neoklassieke migratietheorie voorspelt dat migranten altijd naar plaatsen migreren waar zij hun menselijke kapitaal het best kunnen uitbreiden en benutten. Retourmigratie wordt gezien als een uitkomst van een mislukte migratie-ervaring, omdat migranten er kennelijk niet in zijn geslaagd hun menselijk kapitaal uit te breiden en volledig in te zetten en het niet is gelukt structureel te integreren in de samenleving van het bestemmingsland (Cassarino, 2004, p. 255). De neoklassieke migratie-hypothese voorspelt dan ook dat naarmate de arbeidsmarkt-participatie en de beroepsstatus, de operationalisering van structurele integratie, van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn, hun retourintenties geringer zijn. De theorie van de New Economics of Labour Migration (NELM) verwacht juist het tegenovergestelde. Het centrale idee van de NELM is dat migratie een ingecalculerde strategie is van huishoudens om inkomensrisico's te spreiden. Wanneer een migrant in het bestemmingsland voldoende economisch en menselijk kapitaal heeft vergaard zal hij of zij terugkeren naar het herkomstland (De Haas & Fokkema, 2011, p. 759). Retourmigratie is volgens de theorie van de NELM aldus een maat voor succes. De NELM-hypothese voorspelt dan ook dat naarmate de arbeidsmarkt-participatie en de beroepsstatus van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland hoger zijn, de retourintenties sterker zijn.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat er een negatief verband bestaat tussen de hoogte van de beroepsstatus en de retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit Polen, Bulgarije of Roemenië. De belangrijkste bevinding is dat arbeidsmigranten met een lage beroepsstatus het vaakst aangeven op zeer korte termijn, het liefst binnen twee jaar, te willen terugkeren naar het herkomstland, gevolgd door respondenten met een middelhoge beroepsstatus. Respondenten met een hoge beroepsstatus hebben de kleinste kans op zeer korte termijn Nederland te willen verlaten. Dit resultaat biedt ondersteuning voor de neoklassieke migratietheorie. De resultaten wat betreft het verband tussen de arbeidsmarkt-participatie van arbeidsmigranten en hun retourintenties zijn minder eenduidig. Zelfstandigen blijken de minst sterke retourintentie te hebben. Arbeidsmigranten die in dienst van een bedrijf of uitzendbureau werken hebben de sterkste retourintentie. Dit laatste resultaat is tegen de verwachting in, aangezien arbeidsmigranten die werken in dienst van een bedrijf of uitzendbureau zijn opgevat als sterker structureel geïntegreerd dan werkloze arbeidsmigranten of arbeidsmigranten die werkzaam zijn in het informele circuit en/of werken met een mondeling contract. Een mogelijke verklaring voor het feit dat respondenten in dienst van een bedrijf of uitzendbureau de sterkste retourintentie hebben is dat het uitzendwerk van arbeidsmigranten uit de MOE-landen vaak tijdelijk van aard is (Dagevos, 2011; Weltevrede et al., 2009), en dat in sommige gevallen terugkeer naar het herkomstland er zelfs bij inbegrepen is. De vraag rijst of arbeidsmigranten met een tijdelijke aanstelling bij een uitzendbureau inderdaad minder sterk structureel geïntegreerd zijn dan arbeidsmigranten in vaste dienst bij een bedrijf, en of dit onderscheid verschil maakt in de retourintentie. In ieder geval biedt het resultaat wat betreft de groep zelfstandigen steun voor de neoklassieke migratie-hypothese. Al met al kan geconcludeerd worden dat de resultaten van de analyses rondom het verband tussen structurele integratie in de vorm van beroepsstatus en arbeidsmarkt-participatie meer in de richting gaan van steun voor de neoklassieke migratietheorie dan

in de richting van steun voor de theorie van de NELM. De resultaten zijn echter zodanig gemixt dat hier verder geen harde uitspraken over gedaan kunnen worden. In dit onderzoek wordt, net zoals blijkt uit de resultaten van het onderzoek van De Haas en Fokkema (2011), geen duidelijke steun voor een van de beide theorieën gevonden.

Wat betreft het verband tussen sociaal-culturele integratie en retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa is vanuit de klassieke assimilatietheorie een hypothese afgeleid. Deze theorie stelt dat naarmate migranten langer in een bestemmingsland verblijven zij steeds meer *assimileren* aan de dominante cultuur en zich steeds minder oriënteren op de cultuur van het herkomstland (Huijnk, et al., 2010; Zhou, 1997). Beargumenteerd kan worden dat naarmate migranten steeds sterker sociaal-cultureel geïntegreerd zijn in het bestemmingsland hun wens om terug te keren naar het herkomstland steeds meer afneemt. De assimilatie-hypothese wordt in dit onderzoek ondersteund. De resultaten laten duidelijk zien dat sociaal-culturele integratie negatief samenhangt met retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Naarmate arbeidsmigranten sterker sociaal-cultureel geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving, dat wil zeggen vaker contact met Nederlanders hebben, de Nederlandse taal goed beheersen en interesse tonen in Nederlands nieuws is hun retourintentie minder sterk.

Ten slotte is onderzocht of transnationalisme in de vorm van het vertonen van transnationale activiteiten samenhang vertoont met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Transnationalisme is een veelvuldig gehanteerd begrip uit de sociale wetenschappen (Carling, 2007). Door toenemende globalisering en toenemende technologische ontwikkelingen is het voor migranten steeds eenvoudiger om transnationale banden, dat wil zeggen banden over landsgrenzen, te onderhouden. De verwachting van dit onderzoek is dat het onderhouden van transnationale banden en het vertonen van transnationale activiteiten er voor zorgt dat de retourintenties sterk blijven. De transnationalisme-hypothese luidt dan ook dat naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in Nederland meer transnationale activiteiten vertonen in de vorm van (1) het zenden van geld, (2) het contact onderhouden met relaties in herkomstland en (3) het regelmatig bezoeken van het herkomstland, de retourintenties sterker zijn.

De resultaten van dit onderzoek tonen niet voldoende aan dat de hoogte van het percentage remittances van het inkomen sterk significant samenhangt met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Een klein deel van de bevindingen wijzen in de richting van een significant positief verband. Zo blijkt, onder controle van achtergrondkenmerken, dat respondenten waarbij meer dan de helft van het inkomen ten goede komt aan het herkomstland een sterkere retourintentie hebben dan respondenten die niet meer dan een kwart van hun inkomen overmaken naar het herkomstland, en dat respondenten die meer dan 75 procent van hun inkomen besteden aan het herkomstland de grootste kans hebben om binnen twee jaar terug te willen keren naar het herkomstland. Deze resultaten zijn echter allemaal significant bevonden wanneer een betrouwbaarheidsniveau van 10 procent is aangehouden. Een strenger betrouwbaarheidsniveau zorgt voor het verdwijnen van de significantie van de effecten. Het deel van de transnationalisme-hypothese dat stelt dat naarmate arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië percentueel gezien meer geld overmaken naar het herkomstland, zij ook sterkere retourintenties hebben mag op basis van de resultaten uit dit onderzoek niet direct worden verworpen. Een (sterke) bevestiging van de hypothese is echter niet aan de orde. Ook wat betreft het verband tussen enerzijds de frequentie van contact met relaties in het herkomstland en anderzijds de retourintenties is het lastig uitspraken te

doen. Veel van de verbanden bereiken geen significantie. De enige bevinding is dat respondenten die vaak contact met hun vrienden in het herkomstland hebben, een grotere kans hebben binnen twee tot tien jaar terug te willen keren naar het herkomstland (gerelateerd aan de kans om tot het pensioen of voorgoed in Nederland te blijven) dan respondenten die weinig of geen contact hebben met vrienden in het herkomstland. Op basis van de resultaten uit dit onderzoek kan daarom niet worden geconcludeerd dat veelvuldig van contact met familie en vrienden in het herkomstland er toe leidt dat migranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië een sterkere wens hebben om terug te keren naar dit herkomstland. Ook de laatste transnationale activiteit de bezoekfrequentie blijkt niet significant samen te hangen met de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Het maakt niet uit hoe vaak migranten een bezoek brengen aan het herkomstland voor hun wens om terug te keren naar het herkomstland. Ook het deel van de transnationalisme-hypothese over de bezoekfrequentie aan het herkomstland dient verworpen te worden op basis van de bevindingen uit dit onderzoek.

Terugkijkend op alle resultaten kan worden geconcludeerd dat de transnationalisme-hypothese in dit onderzoek niet bevestigd wordt. Geen van de transnationale activiteiten uit dit onderzoek houden sterk verband met retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Er wordt alleen beperkte steun gevonden voor dat deel van de hypothese die stelt dat respondenten die meer geld overmaken naar het herkomstland een grotere wens hebben om terug te keren naar het herkomstland.

Door technologische ontwikkelingen op het gebied van transport en communicatie is het steeds eenvoudiger geworden om economische maar voornamelijk sociale banden te onderhouden met het herkomstland. Dit hebben van transnationale sociale banden blijkt er niet toe bij te dragen om op korte termijn terug te willen keren naar het herkomstland. Er kan beargumenteerd worden dat juist het feit dát het zo eenvoudig is om transnationale banden te onderhouden verklaard waarom migranten niet sterk terugverlangen naar het herkomstland. Arbeidsmigranten, in het bijzonder arbeidsmigranten afkomstig uit Polen, kunnen vanwege de geringe afstand eenvoudig 'pendelen' tussen het herkomstland en bestemmingsland, en hoeven dus niet definitief terug te keren naar het herkomstland wanneer zij verbonden willen blijven met het herkomstland (Setién, Vicente, Arriola & Segú, 2011).

Vernieuwend in dit onderzoek is dat wordt onderzocht welke van de drie centrale begrippen uit dit onderzoek namelijk structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale activiteiten relatief gezien de sterkste predictor is van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. De tweede onderzoeksvraag luidt dan ook:

Welke van de twee concepten te weten (1) structurele en sociaal-culturele integratie of (2) transnationale activiteiten is de belangrijkste predictor van retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland?

Eerder onderzoek toont aan dat vestigingsmigratie goed samengaat met het hebben van transnationale banden en het vertonen van transnationale contacten (Engbersen et al., 2011). Transnationalisme wordt niet langer beschouwd als een tegenhanger van integratie, maar als een aanvulling. Op basis hiervan kan de relatieve sterkte-hypothese geformuleerd worden, die stelt dat integratie een sterkere voorspeller is van retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië dan het vertonen van transnationale activiteiten in de vorm van het zenden van geld, het

contact onderhouden met relaties in het herkomstland en het bezoeken van het herkomstland. De resultaten laten zien dat sociaal-culturele integratie de sterkste predictor is van de retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen. Naarmate migranten zich meer assimileren aan de Nederlandse cultuur en samenleving wordt hun wens om terug te keren naar het herkomstland minder sterk. Ook structurele integratie is een relatief sterke predictor van retourintenties. De kenmerken van transnationalisme hebben daarentegen een relatief kleinere invloed op de retourintenties. Deze resultaten zijn geheel in de lijn der verwachting. Terwijl integratie, zowel structureel als sociaal-cultureel, een sterke voorspeller van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa is, voegen de verschillende transnationale activiteiten die arbeidsmigranten kunnen vertonen weinig toe aan de verklaring van hun retourintenties.

In deze scriptie zijn geen specifieke verwachtingen ten aanzien van de verbanden tussen persoonskenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, verblijfsduur, herkomst en de retourintenties van arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië geformuleerd. Deze achtergrondkenmerken zijn wel steeds ter controle opgenomen. Omdat veel van deze variabelen in een aantal gevallen significant samen bleken te hangen met de afhankelijke variabelen zal er in deze conclusie kort stil worden gestaan bij deze verbanden. In Appendix B zijn de resultaten weergegeven van een lineaire regressieanalyse waarin alleen de persoonskenmerken zijn opgenomen.

Uit verschillende analyses blijkt dat verblijfsduur een negatief effect heeft op de wens om terug te keren. Naarmate arbeidsmigranten langer in Nederland verblijven, neemt is hun wens om op korte of middellange termijn Nederland te verlaten kleiner. Dit idee biedt steun voor de assimilatietheorie. Respondenten die langer in Nederland zijn, zijn meer gehecht geraakt aan de Nederlandse samenleving en cultuur dan respondenten die nog maar net in Nederland woonachtig zijn, en hebben hierdoor een minder sterke retourwens. Een andere, meer logische verklaring is dat arbeidsmigranten die op korte termijn Nederland willen verlaten over het algemeen migranten zijn die überhaupt van plan waren kort in Nederland te blijven, en dat arbeidsmigranten die al langer in Nederland zijn ook van plan zijn voorgoed te blijven. Naast verblijfsduur blijkt ook leeftijd een significante predictor te zijn van de retourintenties. Gecontroleerd voor verblijfsduur tonen de resultaten dat naarmate men ouder is de wens om terug te keren naar het herkomstland afneemt. De migranten uit Midden- en Oost-Europa die naar Nederland komen zijn meestal tussen de vijfentwintig en veertig jaar oud. Oudere migranten zijn aldus waarschijnlijk langer in Nederland en wensen voorgoed of tot in ieder geval de pensioenleeftijd in Nederland te blijven. Ten slotte blijkt uit verschillende analyses dat Bulgaren een significant minder sterke wens hebben om terug te keren naar het herkomstland dan Polen.

5.2 Vooruitgang en beperkingen

Op een aantal punten boekt dit onderzoek vooruitgang en levert het nieuwe inzichten in de verbanden tussen integratie en transnationalisme enerzijds en retourintenties van arbeidsmigranten uit de MOE-landen anderzijds. Er zijn echter, zoals in ieder onderzoek, ook beperkingen te noemen. In deze paragraaf wordt beschreven op welke punten dit onderzoek vooruitgang boekt en op welke gebieden er beperkingen zijn te noemen.

Er is sinds de komst van grote groepen arbeidsmigranten uit de MOE-landen veel wetenschappelijk (beleids)onderzoek uitgevoerd naar verscheidene facetten rondom deze nieuwe

groep migranten: migratiemotieven, arbeidsomstandigheden, woon- en leefomstandigheden, mate van integratie, etc. (bijv. Van den Berg, Brukman & Rij, 2008; De Boom, Weltevrede, Rezaei & Engbersen, 2008; Dagevos, 2011; Engbersen et al., 2011; Weltevrede et al., 2009). Weinig aandacht wordt echter besteed aan het retourmigratiegedrag van deze groep. Dit is enigszins verbazingwekkend aangezien in de Nederlandse politiek de verwachting heerst dat de arbeidsmigranten uit de MOE-landen slechts tijdelijk in Nederland zullen verblijven en op relatief korte termijn zullen terugkeren naar het land van herkomst. De inzichten afkomstig uit onderhavig onderzoek kunnen wellicht bijdragen aan de kennis over terugkeerwens van deze groep nieuwe migranten.

Vernieuwend in dit onderzoek is dat niet alleen wordt gekeken naar de afzonderlijke verbanden tussen integratie, transnationalisme en retourintenties, maar dat ook een poging wordt gedaan uitspraken te doen over de relatieve sterkte van de voorspellingskracht. Eerdere onderzoekers van deze verbanden lieten dit achterwege. De conclusie met betrekking tot de relatieve sterkte is dat voornamelijk de kenmerken van structurele integratie (arbeidsmarktparticipatie en beroepsstatus) sterke voorspellers zijn van de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa.

Zoals elk onderzoek kent ook dit onderzoek zijn beperkingen. De beperkingen van dit onderzoek liggen vooral op het gebied van de data. In de eerste plaats is het niet duidelijk of de data representatief zijn voor de populatie Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland, omdat er geen populatiegegevens van deze groep arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa voor handen zijn. Er is bij het selecteren van de respondenten nadrukkelijk nagestreefd een zo heterogeen mogelijke onderzoekspopulatie te verkrijgen. Volgens Engbersen et al. (2011) is het daarom mogelijk om generaliseerbare uitspraken te doen bij het toetsen van verwachtingen. Ook al worden er in dit onderzoek generaliseerbare uitspraken gedaan, er moet in acht worden genomen dat onbekend is of de data representatief zijn voor de populatie. Mogelijkerwijs komen de resultaten niet geheel overeen met de situatie in de werkelijkheid (met andere woorden: wanneer de hele doelpopulatie geanalyseerd zou worden).

In de tweede plaats is het met de gebruikte data niet mogelijk om uitspraken over de causaliteit te doen. Dit speelt vooral bij het verband tussen sociaal-culturele integratie en retourintenties. Beïnvloedt het sociaal-cultureel geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving de retourintenties van arbeidsmigranten of is beïnvloeden de retourintenties de mate van integratie? Met andere woorden: neemt de retourintentie af naarmate arbeidsmigranten meer sociaal en cultureel geassimileerd zijn in de Nederlandse samenleving of zorgen sterke retourintenties er juist voor dat migranten niet sociaal-cultureel integreren in de Nederlandse samenleving (omdat dit geen zin heeft omdat zij toch op korte termijn zullen vertrekken). Met behulp van longitudinale gegevens en/of een causale padanalyse zou dit causaliteitsprobleem nader uitgezocht dienen te worden.

5.3 Aanbevelingen

In dit onderzoek is met behulp van kwantitatieve analysemethoden onderzocht in hoeverre integratie en transnationalisme verband houden met retourintenties van arbeidsmigranten afkomstig uit drie MOE-landen. Er is specifiek gekeken naar de retourintentie, de wens om terug te keren, en niet naar het daadwerkelijke retourmigratiegedrag. Als aanvulling op dit onderzoek met een voornamelijk kwantitatief karakter zou een onderzoek van meer kwalitatieve aard uitgevoerd kunnen worden. Een

dergelijk onderzoek zou diepere inzichten kunnen geven in de terugkeerwens van arbeidsmigranten en welke persoonlijke motivaties er aan deze wens ten grondslag liggen.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat niet alleen kenmerken op het individuele niveau een invloed hebben op de retourintentie van migranten, maar dat ook kenmerken op het landniveau bijdragen aan een al dan niet sterke wens om terug te keren. Zo blijkt dat wanneer de economische omstandigheden in het herkomstland verbeteren en er meer mogelijkheden zijn op de arbeidsmarkt migranten graag wensen terug te keren naar het land van herkomst (Dustmann, 2002; Setién et al., 2011). Polen is in 2004 toegetreten tot de Europese Unie. De economische situatie in Polen is vanaf die tijd verbeterd. Het is daarom goed voor te stellen dat Poolse arbeidsmigranten die in Nederland wonen en werken terug willen keren naar het herkomstland om hier verder een bestaan op te bouwen. De economische situatie is hier immers verbeterd waardoor het niet meer nodig is om te wonen en werken in een West-Europees land. Mogelijk vervolgonderzoek zou kunnen nagaan in hoeverre de economische situatie in het herkomstland een positieve invloed heeft op de retourwens van Poolse arbeidsmigranten in Nederland. Omdat Bulgarije en Roemenië nog maar kortgeleden zijn toegetreten tot de EU is de verwachting dat op dit moment de economische situatie nog niet zodanig is verbeterd dat Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten terug willen keren naar hun herkomstland.

Literatuurlijst

- Ahlburg, D. A. & Brown, R. P. C. (1998). Migrants' intentions to return home and capital transfers: a study of Tongans and Samoans in Australia. *The Journal of Development Studies*, 35(2), 125-151.
- Basch, L, Glick Schiller, N. & Szanton Blanc, C (2008). "Transnational projects: a new perspective" and "theoretical premises". In: The transnational studies reader.
- Berg, N. van den, Brukman, M. & Rij, C. van (2008). *De Europese grenzen verlegd. Evaluatie flankerend beleid vrij verkeer van werknemers MOE-landen*. Amsterdam: Regioplan.
- Boom, J. de, Weltevrede, A., Rezai, S. & Engbersen, G. (2008). *Oost-Europeanen in Nederland*. Rotterdam: Risbo BV.
- Carling, J. (2007). *Transnationalism in the context of restrictive immigration policy (thesis)*. Oslo: Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo.
- Cassarino, J. (2004). Theorising return migration: the conceptual approach return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253-279.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2003). *The age of migration. Third Edition*. Basingstoke and New York : Palgrave Macmillan.
- CBS (2011a). Aantal Midden- en Oost-Europeanen in vijf jaar tijd verdubbeld. *CBS Webmagazine*. Geraadpleegd op 25 februari 2011, via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-3442-wm.htm>
- CBS (2011b). Pensioenleeftijd werknemers weer hoger. *CBS Webmagazine*. Geraadpleegd op 18 juni 2012, via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/vergrijzing/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-3430-wm1.htm>
- Constant, A. & Massey, D. S. (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International Migration*, 40(4), 5-38.
- Dagevos, J. (2001). Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J. (2011). *Poolse migranten*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Dustmann, C. (2002). Return migration, wage differentials, and the optimal migration duration. *European Economic Review*, 47, 353-369.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H. & Portocarero, L. (1979). Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30(4), 415-441.
- Engbersen, G., Iliès, M., Leerkes, A., Snel, E. & Van der Meij, R. (2011). *Arbeidsmigratie in vieren. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Engbersen, G., Snel, E., Leerkes, A., San, M. van & Entzinger, H. (2003). Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie.
- Ganzeboom, H.B.G., Luijckx, R. & Treiman, D. J. (1989). Intergenerational class mobility in comparative perspective. *Research in Social Stratification and Mobility*, 8, 3-84.
- Graaf, N. D. de & Steijn, B. (1997). De 'service' klasse in Nederland: een voorstel tot aanpassing van de EGP-klassenindeling. *Tijdschrift voor de Sociologie*, 18(1), 131-154.
- Grotenhuis, M. te & Matthijssen, A. (2006). *Basiscursus SPSS*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

- Güngör, D. N. & Tansel, A. (2008). Brain drain from Turkey: an investigation of students' return intentions. *Applied Economics*, 40, 3069-3087.
- Haas, H. de & Fokkema, T. (2011). The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions. *Demographic Research* 25(24), 755-782.
- Haug, S. (2008). Migration networks and migration decision-making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585-605.
- Heijden, P.G. M. van der, Cruyff, M. & Gils, G. van (2011). *Aantallen geregistreerde en niet-geregistreerde burgers uit MOE-landen die in Nederland verblijven, Schattingen 2008 en 2009*.
- Heyma, A., Berkhout, E., Van der Werff, S. & Hof, B. (2008). *De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië*. Amsterdam: SEO-rapport nr. 2008-70.
- Howitt, D. & Cramer, D. (2007). *Statistiek in de Sociale Wetenschappen*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Huijnk, W., Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2010). *Toenemende integratie bij de tweede generatie?* In: Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Verkregen op donderdag 19 april 2012 via http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2010/Wisseling_van_de_wacht_generaties_in_Nederland
- Jensen, P & Pedersen, J.P. (2007). To stay or not to stay? Out-migration of immigrants from Denmark. *International Migration*, 45(5), 87-113.
- Kamerstukken* 2011/12, 32 680, nr. 4. *Lessen uit recente arbeidsmigratie: Eindrapport Arbeidsmigratie in goede banen*.
- Khagram, S. & Levitt, P. (2004). Constructing National Studies. In Levitt, P. & Khagram, S. (eds.) *The transnational studies reader* (introductiehoofdstuk). New York & Londen: Routledge.
- Kwak, C. & Clayton-Matthews, A. (2002). Multinomial logistic regression. *Nursing research*, 51(6), 404-410.
- Lammers, J. & Pelzer, B. (2007). *Regressie Analyse*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Levitt, P. & Nyberg-Sørensen, N. (2004). The transnational turn in migration studies. *Global migration perspectives*, 6, 1-14, verkregen op 17 maart 2012 via <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42ce48754.html>
- Maeyer, S. de & Kavadias, D. (2007). *Openleerpakket beschrijvende statistieken: principes en toepassingen met SPSS en rekenbladen*. Gent: Academia Press.
- McClave, J. T., Benson, P. G. & Sincich, T. (2003). *Statistiek, een inleiding voor het hoger onderwijs*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- NOS, 2011. Kamp: Roemenen en Bulgaren blijven weren. Verkregen op 25 juli 2012, via <http://nos.nl/artikel/313703-kamp-roemenen-en-bulgaren-blijven-weren.html>
- PVV (2012). Meldpunt Midden en Oost Europeanen, verkregen op 25 maart 2012, via <http://www.meldpuntmiddenenoosteuropeanen.nl/>.
- Portes, A., Guarnizo, L. E. & Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 219-237.
- Portes, A., Haller, W. J. & Guarnizo, L. E. (2002) Transnational entrepreneurs: an alternative form of immigrant economic adaptation. *American Sociological Review*, 67, 278-98.
- Rossem, R. van (2007). *Multivariate analyse voor de Sociale Wetenschappen: Logistische regressie*. Gent: Academia Press.
- Schultz, T. W. (1961). The investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.

- Setién, M. L., Vicente, T. L., Arriola, M. J. & Segú, M. (2011). *Transnational networks of Ecuadorian immigrants*. Bilbao: University of Deusto.
- Sieben, I. & Linssen, L (2009). Logistische regressie analyse: een handleiding. Verkregen op maandag 23 juli 2012 via: www.ru.nl/publish/pages/525898/logistischeregressie.pdf
- Smid, T. & Belt, R. van de (2011). Themabericht 2011/13: Zonder Roemenen en Bulgaren geen beschuit met aardbeien. Nederland: Rabobank Kennisbank.
- Snel, F. G., Engbersen, G.B.M. & Leerkes, A. (2004). Voorbij landsgrenzen: transnationale betrokkenheid als bemmering voor integratie? *Sociologische gids*, 54(2), 75-100.
- Vermeulen, C.J.J. & M.J.A. Penninx (1994). *Het democratisch ongeduld: de emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Verschuren, S., Gaalen, R. van & Nicolaas, H. (2011) Arbeidsmigratie, volgmigratie en retourmigratie in de periode 2000-2006. *Bevolkingstrends*, 59(2), 68-78.
- Waldorf, B. (1994). Assimilation and attachment in the context of international migration: the case of guestworkers in Germany. *Papers in Regional Science*, 3, 1-26.
- Waldorf, B. (1995). Determinants of international return migration intentions. *Professional Geographer* 47(2), 125-136.
- Waldorf, B. & Esparza, A. (1991). A parametric failure time model of international return migration. *Papers in Regional Science*, 70, 419-38.
- Weltevrede, A.M., Boom, J. de, Rezai, S., Zuijderwijk, L. & Engbersen, G. (2009). *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa; Een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen*. Rotterdam: Risbo BV.
- Zhou, M. (1997). Segmented assimilation: issues, controverses, and recent research on the new second generation. *International Migration Review*, 31(4), 975-1008.
- Zorlu, A., Hartog, J., Sprangers, A. & Nicolaas, H. (2004). Retourmigratiegedrag van recente immigranten. *Economische Statistische Berichten*, 89(4440), 402-405.

Appendix A

Opleidingsniveau handmatig aangepast

0 = primair onderwijs

1 = secundair onderwijs

2 = hoger onderwijs voltooid

3 = universitair

4 = overig

Tabel A.1

Variabele L16, antwoorden categorie 'stil studying for' met handmatige aanpassingen

Respondentnr.	Stil studying for	Opleidingsniveau
28	Second master degree	3
108	University level	1
112	completed first year university	1
261	Polish filology at the university	1
427	Journalist	4
434	still studying Political Sciences at the university distance course in Romania	1
631	University	1
766	Bachelor studies	1
767	University	1
995	Master degree	2
997	University	1
1065	Bachelor of Administration	1
1164	Bachleor Public Administration	1

Tabel A.2

Variabele L17, antwoorden categorie 'other' met handmatige aanpassingen

Respondentnr.	Other	Opleidingsniveau
121	College	4
262	Phd	3
369	dropped out of university after two completed years = high school + two years of university	1
412	professional training 2 years	4
431	technical secondary school	1
609	10 years	4
657	technical college	4
775	Trade school	4
962	Post-high school degree	1
968	10 classes	4
971	vocational school	1
984	11 grades	4
1001	10 classes	4
1131	post graduate	3
1133	PhD	3

Appendix B

Tabel B1

Het verband tussen geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, verblijfsduur en herkomst enerzijds en de retourintenties van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland anderzijds (N=240)

Model 1		
	B	S.E.
Constante	5,146***	0,138
Geslacht (0=man)	-0,046	0,042
Leeftijd	-0,004*	0,002
Opleidingsniveau		
Primair	ref.	ref.
Secundair	-0,165	0,130
Hoger	-0,116	0,118
Universitair	-0,110	0,129
Overig	0,172	0,209
Verblijfsduur	-0,002**	0,001
Herkomst		
Polen	ref.	ref.
Roemenië	-0,051	0,060
Bulgarije	-0,131**	0,056
Adjusted R²	0,053	

*=p<0,10 ** = p<0,05 *** = p<0,01